

Ἡ κομμουνιστική μνήμη τῆς ἥττας:
Διερευνώντας τίς κοινωνιολογικές προϋποθέσεις
τῆς μετα-ἱστορικῆς ἠθικῆς δικαίωσης

Ὅχι, Χόρχε, εἶναι ἀνέφικτο, ἀλλά τό κάνουμε παρ' ὅλ' αὐτά¹

ΚΑΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ συγκρότησης μνήμης ἑνός εὐκρινῶς ὀριοθετημένου πολιτικοῦ, ὀργανωτικοῦ καί πολιτισμικοῦ σύμπαντος, ὅπως εἶναι ἓνα κομμουνιστικό κόμμα, ἀκόμα κι ἂν λαμβάνει ὑπόψη τῆς τούς πιά ρηξικέλευθους κοινωνιολογικούς² καί φιλοσοφικούς³ ὁ-

1. Πρόκειται γιά τήν ἀπάντησι πού δίνει ὁ Ἐ. Βιζέλ στίς παρατηρήσεις τοῦ Χ. Σεμπρὺν σχετικά μέ τή δυσκολία ἀλλά καί τή δυνατότητα νά κομίσουν τή μαρτυρία τους ὅσοι ἐπέζησαν ἀπό τά γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης καί ἀρραβασμοῦ τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Βλ. Ἀνριέτ Ἀστεό, *Τί ἀπέγιναν οἱ ἐβδομήντα χιλιάδες Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης*, Χόρχε Σεμπρὺν-Ἐλί Βιζέλ, *Ἡ σιωπή εἶναι ἀβάσταχτη*, Σκόπελος, Νησιίδες, 1997, σ. 39. Στή συζήτησι αὐτή, οἱ δύο συνομιλητές προσπαθοῦν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τίς ιδιότητές τους, διατηρώντας, ὅμως, ἓνα κοινό γνώρισμα καί μιᾶ εἰδοποιό διαφορά: τήν κοινή τους ἐμπειρία ἐγκλεισμοῦ στό στρατόπεδο τοῦ Μπούχενβαλντ ἀπό τή μιά, καί τή διαφοροποίηση αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας ἀπό τήν ἄλλη, καθὼς ὁ ἓνας τήν ἔζησε καί μαρτυρεῖ γι' αὐτήν ὡς Ἑβραῖος, δηλαδή, ὡς μέλος μιᾶς ἐθνοτοκῆς κοινότητος, ἐνῶ ὁ ἄλλος τήν ἔζησε ὡς κομμουνιστής ἀντιστασιακός καί μαρτυρεῖ γι' αὐτήν ὡς πρῶτον κομμουνιστής. Αὐτές οἱ δύο ταυτότητες καθοδηγοῦν ἀρχετυπικά καί τή δοξή μας συλλογιστική, ὅπως καί τό μείζον πρόβλημα τῶν τρόπων συγκρότησης τῶν ὁρίων, τῆς ἐμβέλειαις καί τῶν προϋποθέσεων τῆς ὀργάνωσις τοῦ μνημονοκοῦ πράττειν, ἔτσι ὅπως αὐτό ὀροθετεῖται κοινωνιολογικά.

2. Ἐνδεκτικά, βλ. M. I. Finley, *Mythe, mémoire, histoire: les usages du passé*, Παρίσι, Flammarion, 1971· D. Hervieu-Leger, *La religion pour mémoire*, Παρίσι, Cerf, 1993· R. Bastide, «Mémoire collective et sociologie du bricolage», στό *L'Année Sociologique*, 21(1970). Εἰδικά γιά τήν κομμουνιστική μνήμη, βλ. M.-C. Lavabre, *Le fil rouge. Sociologie de la mémoire communiste*, Παρίσι, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1994. Δεσπόζουσα θέσι, πρέπει νά ἀποδοθεῖ στά ἔργα τοῦ Μ.

δηγούς, δέν θά καταφέρει νά αποδράσει από τίς ιστορικές δεσμεύσεις πού, ἐξ ὀρισμοῦ, κομίζει ἡ ἐν λόγω θεματική.

Ἐπιλέγοντας λοιπόν ἐκ προοιμίου νά ἀσχοληθοῦμε μέ τίς συνέπειες, τούς τρόπους ἐνσωμάτωσης καί ἐκλογίκευσης τῆς ἥττας τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν στόν Ἐμφύλιο, ὀδηγοῦμαστε στή διαμόρφωση ἑνός συγκριτικοῦ ἐπιχειρήματος πού δέν στοχεύει τόσο στή μελέτη τῆς ἀφηγηματικῆς, ἢ ἀλλιῶς ἐσωτερικῆς, ἀπόδοσης τῆς ἥττας καθ' ἑαυτῆς, τῆς φρίκης καί τοῦ «ἵχνους»⁴ πού ἀποτυπώθηκε στόν μετέπειτα κομμουνιστικό λόγο, ὅσο στή διερεύνηση τῆς λειτουργικότητος αὐτοῦ τοῦ λόγου μέσα σέ συγκεκριμένες κοινωνικές συγκυρίες, ὀρισμένες ἀπό τίς ὁποῖες μποροῦν ἐπιλε-

Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Παρίσι, PUF, 1952, καί *La mémoire collective*, Παρίσι, PUF, 1968.

3 Ἡ ἐνασχόληση τοῦ Ντεριντά μέ αὐτό πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε «μεταφυσική τῆς μνήμης» ὄχι μόνον πλουτίζει στοχαστικά τά ὑπάρχοντα ρεύματα πού μελετοῦν τόν συσχετισμό ἀνάμεσα σέ μιά ὄντολογική ἀπαιτήση, γιά μνήμη καί τά φιλοσοφικά, κοινωνιολογικά καί ἀφηγηματικά φράγματα γιά τήν ἐκδίπλωσή της (βλ., στήν κατεῦθυνση αὐτή, *Μαρτυρία καί μετάφραση*, Ἐπιβιώνοντας ποιητικά, Γαλλικό Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1996), ἀλλά συμβάλλει καί στήν ἐκλέπτυνση ὁρῶν, ἐνωσίων καί ἐργαλείων γύρω ἀπό αὐτά τά ζητήματα. Ὁ Ντεριντά ἀναφέρεται ἀποσπασματικά, μά συνάμα εὐκρινῶς, στή σχέση μνήμης καί διαφύλαξης, στό *Συναμιλίες*, Ἀθήνα, Πλέθρον, 1995. Γιά τή μνήμη ἀκραίων ἐμπειριῶν καί τήν ὀργάνωσή της ὡς φιλοσοφικοῦ-ἠθικοῦ προβλήματος, ὡς μέρμινος ὁγλαδὴ γιά τήν ἀλήθεια, βλ. Pr. Levi, *Les naufragés et les rescapés. Quarante ans après Auschwitz*, Παρίσι, Gallimard, 1986, καθώς καί M. Pollak, «La gestion de l'indicible», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 62/63(1986). Τό ἔργο τοῦ Πῶλ Ρικιέρ (P. Ricoeur, *Temps et récit*, Παρίσι, Seuil, τ. I, 1983, *La configuration du temps dans le récit de fiction*, τ. II, 1984, *Le temps raconté*, τ. III, 1985) ἀποτελεῖ ἀπό μόνο του μιά ὀλοκληρωμένη, ἐρμηνευτική πρόταση πού ἐμπεριέχει μέσα της ἕναν στοχασμό ὁ ὁποῖος ὀρίζεται στήν καρδιά τῆς θεματολογίας τῆς μαρτυρίας καί τῆς ἀφήγησης. Γιά μιά πραγματιστική, καντιανῶν ἀποχωρήσεων, πραγμάτευση τοῦ ζητήματος τῆς διατήρησης μίας μνήμης πού θά δεσμεύει τά ὑποκείμενα ὀχῶς νά τά ὠθεῖ σέ ἐπικίνδυνες προσγλώσεις, πού θά ἐξισορροπεῖ ὁγλαδὴ, τήν ἔνταση καί τή διαφορά ἀνάμεσα στή λήθη καί τήν ἐνεργό μνήμη τῆς συγγνώμης, βλ. Tz. Todorov, *Les abus de la mémoire*, Παρίσι, Arlea, 1995. Τέλος, βλ. τίς πολύ σημαντικές δουλειές τῆς Φρ. Ἀμπατζοπούλου, *Τό Ὀλοκαύτωμα στίς μαρτυρίες τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1993, καθώς καί *Ἡ λογοτεχνία ὡς μαρτυρία*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1995.

4. Γιά τήν προβληματική τοῦ ἵχνους καί τήν ἰδιαίτερη σχέση του μέ τήν ἱστορία, βλ. J. Derrida, *La dissemination*, Παρίσι, Seuil, 1972, *Glas*, Παρίσι, Denöel/Gontier, 1981, καθώς καί *L'écriture et la différence*, Παρίσι, Seuil, 1967.

κτικά νά καταγραφούν ως εξής: πρώτον, ἡ τομή πού ἐπέφερε ὁ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στίς πολιτικές μεταχειρίσεις τοῦ ἀνθρώπινου σώματος⁵ καί, δεύτερον, ὁ ἀγώνας γιά τήν ὀργάνωση τῆς μνήμης τῶν παραπάνω ἐμπειριῶν⁶ ὡς στοιχείου τῆς μεταπολεμικῆς πολιτικῆς διαμάχης.

5. Αναφερόμαστε στή ριζοσπαστικοποίησι τῶν πολιτικῶν διακρίσεων τοῦ ἀνθρώπινου σώματος πού ἐγκαινάζονται στή νεωτερικότητα, ἡ ὁποία συντελεῖται παραδειγματικά καί ἀνατρεπτικά ὡς πρὸς τὸ ἀρχικό τους ὑπόθεμα μέ τίς πολιτικές μαζικοῦ ἀφανισμοῦ τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας, ἀλλά καί μέ τὸν στιγμαιο μαζικό ἀφανισμό τῆς Χιροσίμα καί τοῦ Ναγκασάκι. Βεβαίως, μιά τέτοια συζήτηση δέν χωρᾷ σέ τοῦτο τὸ σημείωμα. Θέλωμε ἀπλῶς νά τόνισουμε πὺς στίς μεγάλες τομές πού εἰσάγει ἡ νεωτερικότητα στή θέασι καί τήν ὀργάνωσι τῆς ζωῆς γενικά καί τοῦ ἀνθρώπινου σώματος εἰδικότερα (βιοεξουσία), ὁ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος θά προσθέσει νέες καί ἰδιαίτερα σημαντικές συντεταγμένες (βλ. Μ. Foucault, *Les mots et les choses*, Παρίσι, Gallimard, 1966· Μ. Φουλῶ, «Πεθαγρῶς, ἐξουσία καί ὑποτελεία», στὸ *Ἡ μικροφυσιολογία τῆς ἐξουσίας*, Ἀθήνα, Ἰψύλον, 1991, καί «Χῶρος, γῶσι καί ἐξουσία», στὸ *Ἐξουσία, γῶσι καί ἦθος*, Ἀθήνα, Ἰψύλον, 1987. Βλ. βεβαίως τοῦ ἴου, *Ἐπιτήρησι καί τιμωρία*, Ἀθήνα, Ράππα, 1976, καθὼς καί Κ. Δοξιάδης, *Ἰσοκείμενικότητα καί ἐξουσία*, Ἀθήνα, Πιθέρον, 1992). Τὰ νεωτερικά στοιχεῖα αὐτῶν τῶν πολιτικῶν θά συναρκοῦν πάντως μέ παλαιότερους λόγους καί δομές γιά τὸ ἀνθρώπινο σῶμα. Ἐχουμε προτείνει ἄλλου («Ἡ ἀναπαράστασι τοῦ πόνου στίς ἀρτηγίρεις ὅσο ἀκραῖον ἐμπειριῶν: Γ. Πικρὸς, *Τὸ χρονικό τῆς Μακρονήσου*, καί Primo Levi, *Ἄν εἶναι ἀνθρώπος*», δοκιμές, 2(1994)) ὅτι ἂν ἡ χρίσι, σύγκρουσι ὀρθολογικῶν/διοικητικῶν μέσων ἀποτελεσε τὸ κύριο ἐργαλεῖο γιά τὸν μαζικό ἀφανισμό στὰ στρατόπεδα συγκέντρωσις, τὸ κεντρικὸ καί καίριον ἀποτελεσμα αὐτῆς τῆς πολιτικῆς στοὺς ἐπιζήσαντες ἦταν ἓνας πρωτόγνωρος διλιστικός διαχωρισμός ψυχῆς καί σώματος, καρτεσιανῆς λογικῆς. Τὸ ἂν ὁ καρτεσιανὸς διλισμός ἀποτελεῖ προ-νεωτερικὸ σχῆμα ἢ, ὅχι παραμένει ἀκόμα ἀντικείμενο μιᾶς μακρᾶς συζήτησις.

6. Ἐνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀνητηκὰ τοῦ ιστοριογραφικοῦ νεγκαστισμοῦ καί ρεβιζιονισμοῦ εἶναι ὅτι μεταφέρει ἀποκλειστικά στὸ σήμερον τὸ πρόβλημα καί τὸ ἄγχος ἑνὸς λόγου γιά τὰ στρατόπεδα συγκέντρωσις. Ὁ ἀγώνας, ὅμως, γιά τὴ μαρτυρία ἐκκινᾷ οὐσιαστικά τὴν ἐπομένη, τῆς ἐπιστροφῆς. Τί σημαίνει νά μιλάς τὸ 1945 γιά τὸ Ἀουσβιτς ἢ τὸ 1950 γιά τὴ Μακρόνησο ἢ τὸ 1970 γιά τὴν Κολίμα; Ὁ κριτικὸς ἀρλουγκρασμός αὐτῶν τῶν ἐρωτημάτων θά μᾶς ἐπέτρεπε νά κατανοήσουμε καλύτερα τὸ ρεβιζιονιστικὸ ιστοριογραφικὸ κίνημα, καθὼς καί νά τὸ ἀντιμετωπίσουμε πρὸ ἀποτελεσματικά. Ὁ ἀντιναθεωρητικὸς λόγος τοῦ D. J. Goldhagen, *Les bourreaux volontaires de Hitler. Les allemands ordinaires et l' Holocauste*, Παρίσι, Seuil, 1996, πέρα ἀπὸ τὸ καταφανὲς καί ἀπλοῦ ἀντιγερμανικὸ μῆκος (ἀναφέρεται, παραδείγματος χάριν, μέ τὸν πλέον συστηματικὸ τρόπο στή λεγόμενη, συλλογική, εἰθνή, τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ), καταδεικνύει καί τὴν ἀδυναμία τῶν κομμουνικῶν ἐπιστημῶν νά συλλάβουν τοὺς κοινωνικοὺς ὅρους παραγωγῆς νοήματος γύρω ἀπὸ τίς ἀκραῖες ἐμπειρίες τοῦ πολέμου καί τοῦ μεταπολέμου ὡς διακείμενα τοῦ «τότε».

Ἰπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους καὶ θέτοντας ὡς καθοδηγητικό ἄξονα τῆς ἀνάλυσής μας τὴ διάκριση θύμα καὶ θύτης τοῦ πολέμου ἀλλὰ καὶ τοῦ μεταπολέμου (μία διάκριση πού καὶ αὐτὴ ἀνήκει στοῦ πεδίο τῆς διαμάχης γιὰ τὸν ἐπικαθορισμὸ τῆς κοινωνικῆς μνήμης τοῦ μεταπολέμου καὶ πού συνεχιζει ἀκόμη καὶ σήμερα νὰ ἀπασχολεῖ τίς πολιτικές ἀναπαράστασης καὶ ἀπόδοσης τοῦ πολέμου), μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναλύσει τίς διαδικασίες συγκρότησης τῆς κομμουνιστικῆς μνήμης γύρω ἀπὸ τὴν ἥττα καὶ πῶς συγκεκαυμένα τὰ ὕλικά ἀποτελέσματά της, παραβάλλοντάς την μέ τὴν ἀντίστοιχη προβληματικὴ στοῦ πλαίσιο τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας.⁷

Αὐτὴ ἡ πρόταση συγκριτικῆς διερεύνησης δὲν ἀποσκοπεῖ στὴν ἐξομύωση τῶν ἐμπειριῶν τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν καὶ τῶν Ἑβραίων τῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν περίοδο πού μελετᾶμε. Κάτι τέτοιο θὰ ἦταν πολλαπλῶς ἀκαιρο. Πρῶτον, διότι οἱ ποιοτικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὴ Shoah (γενοκτονία) καὶ τὴν ἥττα τοῦ ΔΣΕ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ κινήματος εἶναι ἀδιαμφισβήτητες. Δεύτερον, ἐπειδὴ ἡ ἐννοια τοῦ θύματος ἀποτελεῖ τὴν ἐναρκτήρια περιοχὴ ἐνός διαχωρισμοῦ, ὁ ὁποῖος, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν περίοδο 1933-1950, δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στὶς κείμενες διακρίσεις τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἱστορίας (νικητές-ἡττημένοι) ἀλλὰ τέμνει ἐγκάρσια ἄλλες ἐννοιολογικὲς περιοχές.

Ἐντούτοις, οἱ ἀκραῖες ἐμπειρίες τοῦ ἐγκλεισμοῦ σέ στρατόπεδα συγκέντρωσης, στὸν πόλεμο γιὰ τοὺς μὲν, στὸν μεταπόλεμο γιὰ τοὺς δέ, ἀποτελοῦν μιά ὁμολογηθῆσα γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ διαταχθεῖ ἕνας μνημονικός λόγος ἀλλὰ καὶ μιά συνεκτικὴ ἡθικὴ ταυτότητα, οἱ ὅροι συγκρότησης καὶ οἱ κοινωνικὲς χρήσεις τῶν ὁποίων ἔχουν ἀρχίσει νὰ μελετῶνται στὴν περίπτωσι τῶν Ἑβραίων,⁸ χωρὶς νὰ ἀπουσιάζουν καὶ τὰ πρῶτα ἐρευνητικὰ ψήγματα γύρω ἀπὸ τὴ μνήμη τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν.⁹

7. Γιὰ τὸν σύγχρονο ρεβιζιονισμό, βλ. Ὀντέτ Βαρόν, «Ἡ γενοκτονία τῶν Ἑβραίων: ἀπὸ τὴ σιωπὴ στὴν ἀμφισβήτηση», *Ὁ Πολίτης*, 127(1994).

8. Γιὰ τὴν περίπτωσι τῆς Ἑλλάδας, βλ. Φ. Ἀμπατζοπούλου, ὁ.π., γιὰ τὴ Γαλλία, βλ. ἐπίσης, A. Wieviorka, *Déportation et génocide, entre la mémoire et l'oubli*, Παρίσι, Plon, 1992. Ἐνῶ πολὺ σημαντικὲς παρατηρήσεις πάνω στοῦ σύγχρονο κύμα μαρτυριολογικοῦ λόγου γιὰ τὴ Shoah καὶ τὴν ἀξιοποίησή του ὑπάρχουν στοῦ Χ. Σεμπρύν-Ε. Βίτζελ, «Ἡ σιωπὴ εἶναι ἀβάσταχτη», ὁ.π.

9. Φ. Ἡλιού, «Ἡ μνήμη τῆς ἱστορίας καὶ ἡ ἀμνησία τῶν ἐθνῶν», στοῦ Μακρόνησος, *Ἱστορικός, πολιτιστικὸς τόπος*, Ἀθήνα, ΓΠΠΟ κ.ἀ., 1994· Christian Gonsa, «Αὐτοβιογραφικά κείμενα Ἑλλήνων κομμουνιστῶν», *Μνήμων*, 17(1995), σσ. 107-129· Β. Φωτοπούλου, «Αὐτοβιογραφικά κείμενα μετὰ τὸ 1989: ἡ ἀμνησία ἀπέναντι στὴν κατάρρευσι»,

1. Οί κοινωνιολογικές προϋποθέσεις της μαρτυρίας των επιζήσαντων
Εβραίων και ή σιωπή του μεταπολέμου

Είναι καλοκαίρι του 1945, ό πόλεμος έχει μόλις τελειώσει και ή Εύρώπη, πρίν αρχίσει νά γιατρεύει τίς πληγές της, αναζητά πρώτα απ' όλα τόν εντοπισμό τους. Είναι καλοκαίρι του 1945, και στή Γαλλία επαναπατρίζονται οί επιζήσαντες από τά ναζιστικά στρατόπεδα αφανισμού της Γερμανίας και της Πολωνίας. Όρισμένοι απ' αυτούς θα στεγάσουν προσωρινά τά κορμιά και τή μετάβασή τους από τόν ολεθρο στήν «κανονική» κοινωνική ζωή στά πολυτελή δωμάτια του ξενοδοχείου Lutecia, στο κέντρο του Παρισιού. Έκεί θα αρχίσουν νά τούς επισκέπτονται συγγενείς τους, πού πασχίζουν νά τούς αναγνωρίσουν μέσα στήν παραμορφωμένη και «κοινή» πλέον φυσιογνωμία τους, συγγενείς των νεκρών συντρόφων τους, πού βέβαια ματαιοπονούν, κρατικοί υπάλληλοι της Πρόνοιας και άλλοι. Άνάμεσα στους τελευταίους βρίσκονται και όσοι θέλουν νά επισκεφθούν τίς νωπές ακόμη μνήμες τους, δημοσιογράφοι και κάθε λογής δημοσιολόγοι. Δέν γνωρίζουμε ακριβώς πώς άντέδρασαν οί επιζήσαντες εκείνες τίς μέρες στά κελύσματα της εξιστόρησής,¹⁰ όπως δέν ξέρουμε τί περίμεναν νά ακούσουν οί επισκέπτες τους, ούτε πόσο ήταν διατεθειμένοι νά περιμένουν γιά νά ακούσουν κάτι. Αυτό τό όποιο ό σημερινός κοινός νους δικαιολογημένα μάς προστάζει νά σκεφτούμε είναι ότι αυτοί οί άνθρωποι θα πρέπει νά μίλησαν, νά μαρτύρησαν γιά τή φρόση, και ενδεχομένως νά έρμήνευσαν μέ άλλα λόγια, ότι αυτοί οί επιζήσαντες Έβραίοι αφηγήθηκαν. Συνέβη, όμως, τό αντίθετο.

Και αν σήμερα έχουμε τή δυνατότητα νά διαβάσουμε αρκετά μεγάλο αριθμό¹¹ μαρτυριών Έβραίων γιά τά στρατόπεδα συγκέντρωσης, αυτό δέν

ανακοίνωσι, στό συνέδριο Άρχειακές Διαθεσιμότητες και Σύγχρονη Κοινωνική Ιστορία, Αθήνα, 3-4 Μαΐου 1996, Άρχεϊα Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας: Δ. Λαμπροπούλου, «Γράμματα από τίς φυλακές και τίς εξορίες», αυτόθι: Σ. Πανίδου, «Η μνήμη της Άντίστασης μέσα από τά περιοδικά της», αυτόθι: Ί. Παπαθανασίου, «Βίωμα, ιστορία και πολιτική: ή υπόστασις της προσωπικής μαρτυρίας: σκέψεις μέ άσρομή δύο βιβλία του Τάκη Μπενά», Τά Ιστορικά, 24-25(1996): Π. Παναγιωτόπουλος, «Η αναπαράστασι του πόνου», ό.π., και «Η διαφύλαξι της οδύνης. Γιά τή μνήμη του πόνου της Κατοχής», Ό Πολίτης δεκαπενθήμερος, 22(1996).

10. A. Wiewiorka, Déportation et génocide, ό.π.

11. X. Σεμπρούν-Ε. Βίζελ, «Η σιωπή είναι άβάσταχτη», ό.π.

οφείλεται σέ μία μαρτυριολογική δραστηριότητα πού ἔλαβε χώρα τίς ἐπόμενες μέρες τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ τους, τούς ἐπόμενους μῆνες ἢ ἀκόμη καί τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια. Οἱ ἐπιζήσαντες Ἑβραῖοι «καθυστέρησαν» πολύ νά γράψουν γιά τὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης καί τόν γιγαντιαῖο μηχανισμό ἀφανισμοῦ, αὐτόν πού ἐφάρμοζε τήν «τελική λύση» ὡς μία ἀπό τίς κεντρικότερες πολιτικές στοχεύσεις τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας.

«Ἀργοπορία» πού συνέπεσε μέ τήν ἀνά τήν Εὐρώπῃ ἀναγωγή τῆς Ἀντίστασης ὄχι μόνον σέ ἀπόλυτα νομιμοποιημένη πολιτική καί συμβολική ἡγεμονία τοῦ μεταπολέμου ἀλλά, κυρίως, σέ μείζονα καί σχεδόν ἀποκλειστική διωματική ἐμπειρία τοῦ πολέμου.¹² Δέν εἶναι ἐξάλλου τυχαῖο ὅτι τὰ πρῶτα κείμενα μαρτυριῶν γιά τήν περίοδο 1939-1945 πού ἐκδίδονται στήν Εὐρώπῃ εἶναι μεγάλες ἀφηγήσεις γραμμένες γύρω ἀπό τό θέμα τῆς Ἀντίστασης.¹³ Ὁ πόλεμος καί ὁ ὀλεθρός του, ἡ οἰκουμενικότητά του θά θέσουν ὡς ἕναν βαθμό σέ δεύτερη μοῖρα τή γενοκτονία τῶν Ἑβραίων ἀλλά καί τίς ἰδιαιτερότητες τῶν πολιτικῶν ἀκραίου μαζικοῦ ἐγκλεισμοῦ. Ἡ νίκη ἐπὶ τοῦ φασισμού θά γεννήσει τό πρόταγμα τόσο τῆς ἀνάδειξης τῆς θετικότητας τοῦ πολιτικοῦ καί τοῦ πολεμικοῦ ἀγώνα ὅσο καί αὐτό τῆς υπερθετικῆς συνάρθρωσης αὐτῶν τῶν δύο θετικοτήτων.

Τό τραῦμα τοῦ πολέμου ἔπρεπε νά καλυφθεῖ μέ θετικά πρότυπα, μέ τὰ χαρακτηριστικά τῆς νίκης, καί ὄχι μέ τόν ὑπομνηματισμό, ἔστω, ὑστερήσεων, ἀποτυχιῶν καί ἀρνητικότητων. Ἡ κρίση πολιτισμοῦ πού ἐπέφερε ὁ Α' Παγκόσμιος Πόλεμος καί ἡ σαθρή πολιτική καί συμβολική μετα-ἱστορική ἀναπαράστασή του δέν μποροῦσε νά ἐπαναληφθεῖ. Ὁ παραγκωνισμός τῶν σκοτεινῶν «λεπτομερειῶν» τοῦ πολέμου, ὅπως εἶναι ἡ ἐμπειρία τοῦ ἀφανισμοῦ στά στρατόπεδα συγκέντρωσης, γιά χάρι μᾶς διαιρετικῆς σημειωτικῆς τῆς νίκης μπορεῖ νά συνδυαστεῖ μέ τήν ἀναστολή τῶν ἐνστάσεων γιά τόν παλαιότερο καί τόν ἐπερχόμενο σοβιετικό μαζικό ἐγκλεισμό (Γκούλαγκ).

Ὁ ἥρωισμός, παραδείγματος χάριν, θά γίνεи προαπαιτούμενο γιά τήν ἐνσωμάτωση τοῦ πολέμου στόν μεταπόλεμο, ἔτσι ὥστε ἡ νίκη νά γίνεи

12. Αὐτόθι.

13. Λαμπρό παράδειγμα αὐτῆς τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς στή Γαλλία, ἀφοῦ σέ αὐτήν ἀναφερόμαστε προνομιακά, τό ἀντιστασιακό διήγημα τοῦ Vercors, *Le silence de la mer*, 1945. Τήν κατίσχυση μεταξύ τῶν ἀριστερῶν διανοουμένων ενός κανονιστικοῦ ἠθικοῦ καί πολιτικοῦ λόγου ὡς λόγου τῆς Ἀντίστασης παρατηρεῖ καί ἀναλύει ὁ E. Mor, *Autocritique*, Παρίσι, Seuil, 1979.

θρίαμβος, μιά επιτυχία μέ ελάχιστες σκιές. 'Ο πόλεμος, λήγοντας «αΐσια», ένσωμάτωνε διαλεκτικά τό τραγικό καί τό απάνθρωπο ακριβώς μέσα σέ αὐτή τήν επιβεβλημένη συμβολικά ανύψωσή του. 'Ο πόλεμος γινόταν αναπόφευκτα θετικός, στό μέτρο μάλιστα πού ὁ ὄλεθρος πού τόν χαρακτήρισε δημιουργοῦσε τό πρόταγμα νά «εἶναι ὁ τελευταῖος πόλεμος». Σ' αὐτό τό ἐπίπεδο, ἡ ἀρνητικότητα τῆς ἐβραϊκῆς ἐμπειρίας τοῦ πολέμου, δηλαδή ἡ ἀπόλυτη φιλοσοφική ἀρνητικότητα,¹⁴ συνυφασμένη μέ μιά ἐτεροπροσδιορισμένη ἰδιαιτερότητα, αὐτή πού τό ναζιστικό καθεστῶς κατασκεύασε ὡς ἀντικείμενο τοῦ ἀφανισμοῦ, δέν μπορούσε νά συνάδει δικαιωμένη, πλήρης καί περήφανη μέ τόν μετα-ἱστορικό λόγο τῶν νικητῶν κατά τήν πρώτη ἐκείνη μεταπολεμική περίοδο. Ἐπομένως, οἱ ἐπιζήσαντες Ἑβραῖοι προσκόμισαν, τά πρῶτα χρόνια μετά τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀπό τά στρατόπεδα συγκέντρωσης, μόνο τήν ἰδιαιτερότητα τῆς ἐνοχικῆς,¹⁵ μιά συνάμα καί τόσο ἐνοχοποιητικῆς, σιωπῆς τους.

Τά κείμενα Ἑβραίων ἐπιζήσαντων τῶν στρατοπέδων ἀφανισμοῦ πού ἐκδόθηκαν στή Γαλλία ἀπό τό 1945 μέχρι τό 1949 εἶναι, ἂν μή τί ἄλλο, ὀλιγάριθμα.¹⁶ Σέ ἄλλες χῶρες τοῦ κόσμου, οἱ Ἑβραῖοι ξεκίνησαν, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, πῶς καί τή μνημονική καί μαρτυριολογική τους περιπέτεια, παράγοντας μάλιστα ὁρισμένα ἀπό τά πῶς σημαντικά κείμενα γιά τήν ἐμπειρία τοῦ ἐγκλεισμοῦ, πού καί σήμερα ἀκόμη θέτουν τόν δάκτυλο ἐπὶ τῶν τύπων τῶν ἡλῶν ὡς πρὸς ὁρισμένα κεντρικά φιλοσοφικά ζητήματα. Θά μπορούσα-

14. Παρατηρεῖ σχετικά ὁ Ἐμμ. Λεβινάς («Ἀντισιμιτισμός εἶναι τό μῖσος γιά τήν ἐτερότητα τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου», Αὐγή, Κυριακή 8 Δεκεμβρίου 1996): «Τό "Αουσβιτς" εἶναι τό κακό, τό ἀπόλυτο κακό, ἡ πῶς τρομακτική καί καταδικαστέα ταυτόχρονα συγκρομηνοποίηση τοῦ ἀντισιμιτισμοῦ. Γι' αὐτό θεωρῶ τόν ἀντισιμιτισμό ὡς θεμελιωτικό στήν ἀρνητικότητα τοῦ ἀνθρώπινου συναισθήματος. Γιὰ μένα, ἀκόμη καί ἡ μεταφυσική ἐμπεριέχει τόν ἀγῶνα μέ τόν ἀντισιμιτισμό: ὁ ἀντισιμιτισμός ὡς ἀρνητικός τρόπος — ὅπως στόν Φίχτε ἢ στόν Χέγκελ, στόν Νίτσε καί κατά κάποιο τρόπο στό σύνολο τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας — νά κάνει μεταφυσική».

15. Ἡ J. Colombel («Condamnés à la liberté. Actualité de Sartre», *Les Temps Modernes*, 587(1996)) ἐξηγεῖ τή συμβολή τοῦ Σάρτρ στό σπάσιμο τῆς σιωπῆς στή γαλλική κοινωνία γύρω ἀπό τό «ἐβραϊκό ζήτημα» κατά τή δεκαετία τοῦ 1950. Σταθμός στήν παραγωγική ἀναμόχλευση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος ἀπό τόν Σάρτρ, ἔκα χρόνια μετά τό πέρας τοῦ πολέμου, τό βιβλίο του *Réflexions sur la question juive*, Παρίσι, Gallimard, 1954.

16. A. Wieviorka, *Déportation et génocide*, ὁ.π.

με, πάντως, νά αντιστοιχίσουμε τή γαλλική άργοπορία μέ τήν άπροθυμία τών υπόλοιπων δυτικών κοινωνιών νά αποδεχτοῦν τό «δικαίωμα» στό μαρτυριακό πράττειν. Ὁ Πρίμο Λέβι, παραδείγματος χάριν, ἔγραψε τό μνημειώδες Ἄν εἶναι ἄνθρωπος τό 1947 στήν Ἰταλία γιά νά τό ἐκδώσει μόλις τό 1958,¹⁷ ἐπειδή κανείς ἐκδότης δέν συμμερίζοταν τή σκοπιμότητα τῆς ἐκδόσῃς του. Ἀντίθετα, ὁ Μπροῦνο Μπετελχάιμ ἐκδίδει ἤδη ἀπό τό 1943 στήν Ἀμερική τά πρῶτα του πονήματα γιά τήν ἐπιβίωση καί τήν ἀντίστασι σέ συνθήκες «ἀκραίων ἐμπειριῶν». Τό κάνει πάντως σέ ἓνα τελείως διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο ἀπ' ὅ,τι οἱ ὑπόλοιποι. Ἀφ' ἑνός μὲν, διότι ἡ ἐβραϊκή κοινότητα στίς Ἡνωμένες Πολιτείες χαίρει μιᾶς νομιμοποίησης ὁλωσδόλου διαφορετικῆς ἀπό αὐτή πού ὀρίζει τήν ἀντίστοιχη στήν Εὐρώπη, ὅπως μάλιστα αὐτή ἡ τελευταία διαμορφώνεται μετὰ τή συστηματοποίηση καί πολιτικοποίηση τοῦ μεσοπολεμικοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀντιστημιτισμοῦ· ἀφ' ἑτέρου, ὁ συγγραφέας ἐντάσσει τούς στοχασμούς του στήν κατεύθυνσι εὐρύτερων μελετῶν του πάνω στήν ψυχοπαθολογία, ἐνῶ δέν θά πρέπει νά ἀγνοηθεῖ καί τό γεγονός ὅτι τά ἐν λόγῳ κείμενα ἀναφέρονται σέ ἐμπειρίες στρατοπέδων συγκέντρωσης πρὶν ἀπό τόν Πόλεμο, δηλαδή πρὶν ἀπό τήν ἐφαρμογή τῆς λεγόμενης «τελικῆς λύσης», τοῦ ἀφανισμοῦ τῶν Ἑβραίων, γεγονός πού τροποποιεῖ ἀρκετά τήν ἠθική/μαρτυριολογική τους ἐμβέλεια.

Οἱ ἀναλύσεις τοῦ Μπετελχάιμ δέν συνιστοῦν κατ' αὐτόν τόν τρόπο μαρτυρία γιά τόν ἀφανισμό, καί αὐτό διαφοροποιεῖ αἰσθητά τήν ἐν λόγῳ προσπάθεια ἀπό τά κείμενα πού ἐκδόθηκαν μετὰ τό 1945, χωρίς φυσικά νά τῆς ἀφαιρεῖ τήν πολλαπλή ἀξία της.¹⁸ Ὁ Εὐγένιος Κόγκον ἐκδίδει τή μαρτυρία του στή Γερμανία τό 1946 καί στή Γαλλία τό 1947.¹⁹ Γεγονός εἶναι πάντως ὅτι, ὅπως θά δοῦμε καί παρακάτω, μεγάλο καί ἀναγκωρισμένο κείμενο Ἑβραίου ἐπιζήσαντα δέν διαθέτει ἢ δέν ἀναγκωρίζει ἡ γαλλική βιβλιογραφία.

Τά ἀντίστοιχα γαλλικῆς προέλευσης μεγάλα ἔργα μαρτυρίας γιά τά γερ-

17. P. Levi, *Se questo e un uomo*, Τορίνο, Einaudi, 1958· M. Anissimov, *Primo Levi, ou la tragédie d'un optimiste*, Παρίσι, Lattes, 1996.

18. Br. Bettelheim, *Survivre*, Παρίσι, Laffont, 1952, καί *Le coeur conscient*, Παρίσι, Laffont, 1972.

19. Τό κείμενο τοῦ Κόγκον γράφτηκε ἀρχικά, καί πρὶν ἐκδοθεῖ ὡς μαρτυρία, γιά νά ἀποτελέσει ἀποδεικτικό ὕλικό καί τεκμήριο στή δίκη τῆς Νυρεμβέργης. Τό γεγονός αὐτό διευκόλυνε, ἂν δέν ὤθησε βίαια, στή συγγραφή του. Βλ. E. Kogon, *L'État S.S.*, Παρίσι, Editions de la jeune Parque, 1947.

μανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης θά προέλθουν από τόν Νταβίντ Ρουσέλ²⁰ καί τόν Ρομπέρ Άντέμ.²¹ Είναι αξιοσημείωτο τό γεγονός ότι τό τελευταίον γράφηκε δέκα χρόνια πρίν από τήν έκδόσή του. Καί τά δύο αὐτά ἔργα, πού σημάδεψαν τόν δημόσιο λόγο στή Γαλλία γιά τόν ναζιστικό ὀλεθρο, εἶναι γραμμένα από μή Ἑβραίους Γάλλους ἀριστερούς.

Ὁ Ἀντέμ θά ὑποστηρίξει, στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου του, ὅτι ὁ δεύτερος μεγαλύτερος πόνος, μετά τήν ἴδια τήν ἐμπειρία τοῦ ἐγκλεισμοῦ στό στρατόπεδο, ἦταν γιά τοὺς ἐπιζήσαντες ἡ ἀκατάσχετη ἀνάγκη νά μιλήσουν καί ἡ ταυτόχρονη παντελής ἀδυναμία νά τό κάνουν. «Πνιγόμενον», θά πει, καταδεικνύοντας ὅτι ἡ ὁδύνη τοῦ μαρτυριακοῦ πράττειν ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ περιεχομένου μιᾶς μαρτυρίας πού δέν νοεῖται μόνον ὡς ἠθικό χρέος καί πολιτικό καθήκον ἀλλά καί ὡς ὑπαρκτικό πρόβλημα.

Στή Γαλλία, ὁ δημόσιος λόγος, ἡ ἱστορία μαζί μέ τήν ψυχολογία ὑπέθεταν γιά πολλά χρόνια ὅτι ὁ κύριος λόγος πού αὐτοί οἱ ἄνθρωποι ἀρνοῦνταν νά περιγράψουν τίς ἐμπειρίες τους ἀπό τά στρατόπεδα συγκέντρωσης ἦταν ὁ φόβος τους μήπως βιώσουν ἐκ νέου, κατά τή μαρτυριακή ἀναπαράστασή της, τή φρίκη πού εἶχαν υποστεί· ὅτι ἡ αἰτία τῆς σιωπῆς ἦταν καθαρά προσωπική, ἐσωτερική καί ψυχογενής, καί πῶς ἀπλῶς συνυπῆρχε σέ ὅλους, καθῶς ἡ ἐμπειρία ἦταν κοινή καί συνάμα ἀνεξίτηλη. Ἀναλυόμενη κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἡ σιωπή τῶν Ἑβραίων γινόταν ἓνα «δικό τους θέμα», πού σέ καμία περίπτωση δέν προκαλεῖ ἄλλου εἶδους ἐρμηνευτικά καί πολιτικά ἐρωτηματικά. Υἱοθετήθηκε κατά κάποιον τρόπο ἓνας φετιχισμός τῆς σιωπῆς, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ συνέπιπτε ὀρισμένες φορές μέ τήν ἀλήθεια τοῦ ὀλεθροῦ²² —ἡ αὐτοκτονία τῶν πλείστων ἀπό τοὺς σημαντικούς συγγραφεῖς τῆς φρίκης,²³ κολάκευε ἐξίσου ἂν ὄχι περισσότερο ἓνα μυστικισμό τῆς φρίκης— ὑποδοήθηκε μέ τή σειρά του μία, ἂν μή τί ἄλ-

20. D. Rousset, *L'univers concentrationnaire*, Παρίσι, Editions du Pavois, 1947.

21. R. Antelme, *L'espèce humaine*, Παρίσι, 1947.

22. J. Derrida, *Μαρτυρία καί μετάφραση*, ὁ.π., καθῶς καί J. Derrida, *Schibboleth pour Paul Celan*, Παρίσι, Gallilée, 1986.

23. Ὁ Σελάν, ὁ Μπετελέμ καί ὁ Λεβί αὐτοκτόνησαν ὅλοι πρὸς τό τέλος τῆς ζωῆς τους. Γι' αὐτό τό ζήτημα βλ. καί Χ. Σαμπρύν, Ε. Βίζελ, *Ἡ σιωπή εἶναι ἀβάστακτη*, ὁ.π., σσ. 40-41. Γιά τό σπάσιμο τῆς σιωπῆς ὡς ἀνάσταση τοῦ τραύματος καί ὄχι ὡς ἐπούλωση ἑνὸς προηγούμενου σέ σχέση πρὸς τίς αὐτοκτονίες τῶν προαναφερθέντων, βλ. Φ. Ἀμπάτζοπούλου, «Ἱστορίες ζωῆς. Ἡ βία καὶ ἡ ἀφήγησις», *Ἐκ τῶν ὑστέρων*, 1(1997).

λο, ὑποπτη ρύθμιση τῶν σχέσεων τῆς γαλλικῆς κοινωνίας μέ τόν ἀντισιμιτισμό καί τή γερμανική κατοχή, δηλαδή μέ τό καθεστώς τοῦ Βισύ.²⁴

Πρόσφατες ἱστορικές ἔρευνες, συνεπικουρούμενες ἀπό μιά ἔντονη κοινωνιολογική μέριμνα, ὑποστήριξαν ὅτι ἡ μαρτυρία τῶν ἐπιζηρᾶντων ἀπό τά στρατόπεδα ἀφανισμοῦ δέν εἶναι δυνατόν νά μελετηθεῖ ἀπλῶς καί μόνον ὡς ὑπόθεση αὐτῶν πού διασώθηκαν, ὡς ὑπερβατολογική συνθήκη μιᾶς μετα-᾽Αουσβιτς ἐποχῆς,²⁵ ἀλλά ὅτι πρέπει νά διερευνηθεῖ ὑπό τό φῶς μιᾶς συνολικότερης ἐποπτείας τοῦ κοινωνικοῦ, δηλαδή ὑπό τό φῶς τῶν κοινωνιολογικῶν καί ἱστορικῶν δεσμεύσεων πού ἐπικαθορίζουν τοὺς ὅρους τῆς νομιμοποίησης ἢ τῆς ἀπονομιμοποίησης ἑνός μαρτυριακοῦ πράττειν, τό ὁποῖο ἀπό τή σύστασή του διακυβεύει κυρίαρχες μά καί ἄρρητες περιοχές τῆς κοινωνικῆς συναίνεσης. Κοντολογίς, προτείνεται κατὰ κάποιον τρόπο σέ αὐτές τίς προσεγγίσεις ὅτι ὁ μαρτυριολογικός λόγος δέν μποροῦσε νά παραχθεῖ, ὅσο δέν ὑπῆρχαν οἱ ἀναγκαῖες κοινωνικές προϋποθέσεις γιά τήν ὑποδοχή του.²⁶

Αὐτές οἱ παρατηρήσεις μποροῦν νά ἀποτελέσουν εὔρετικό ὁδηγό γιά μιά κοινωνιολογική περιοδολόγηση τῶν μαρτυριῶν τῆς ἥττας τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν πού θά μᾶς πληροφρήσει γιά τίς ἐσωτερικές διαδικασίες συγκρότησης τῆς κομμουνιστικῆς μνήμης, καθιστώντας ταυτόχρονα ἐναργέστερη μιά, κατὰ τή γνώμη μας, ἀδιαπραγμάτευτη συσχέτιση τῆς κομμουνιστικῆς ἐσωτερικότητας μέ τίς συνθήκες ἀνάγκης τῆς κομμουνιστικῆς ἐξωτερικότητας, δηλαδή μέ τήν ἀντανάγκωση ἀπό τοὺς κομμουνιστές τῆς ἀνάγκης πού κάνει γι' αὐτοὺς τό «ὑπόλοιπο τῆς κοινωνίας».

24. Γιά τήν ἐμπλοκή τῆς γαλλικῆς κοινωνίας στό καθεστώς τοῦ Βισύ καί τίς κατασταλτικές καί ἀντισιμιτικές πολιτικές του, βλ. G. Hirschfeld, P. Marsh (ἐπιμ.), *Collaboration in France. Politics and culture during the nazi Occupation, 1940-1944*, Ὁξφόρδη, 1989. Γιά τό ζήτημα τῆς συμμετοχῆς τῆς γαλλικῆς κοινωνίας στήν ἀντισιμιτική πολιτική τοῦ κατοχικοῦ καθεστώτος καί τοῦ χάσματος πού δημιουργήσε ἡ μετέπειτα σιωπή γύρω ἀπό τό «έθραϊκό πρόβλημα», βλ. Cl. Lanzmann, «La reconnaissance», *Les Temps Modernes*, Ἀπρίλιος 1982.

25. Πρόκειται γιά μιά διωλισθητή ἀπό τήν περιγραφή τῆς μοναδικότητας τοῦ μαζικοῦ ἀφανισμοῦ στήν ἔκφραση μεταφυσικῶν συμπερασμάτων πού τόσο καλά ἀποτυπώνεται στή γκωστή διατύπωση τοῦ Τ. Ἀντόρνο, «μετά τό ᾽Αουσβιτς δέν μπορεῖ πλέον νά ὑπάρξει λυρική ποίηση».

26. Εἶναι τό κύριο καί διόλου εὐκαταφρόνητο προσόν τῆς δουλειᾶς τῆς A. Wiewior-ka, *Déportation et génocide*, ὁ.π.

2. *Η μαρτυρία της ήττας στους "Ελληνες κομμουνιστές. Στρώματα απολογίας και προϋποθέσεις δεξίωσης από την ελληνική κοινωνία*

Είναι φθινόπωρο του 1949 και ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας παραδέχεται, συνθηκολογώντας, την όριστική του ήττα, μετά από έναν εμφύλιο πόλεμο που έχει ουσιαστικά ξεκινήσει τουλάχιστον από τον Δεκέμβρη του 1944. Αυτή η κομβική ήττα, πέρα από τον τρόπο που καθορίζει την τύχη της Ελλάδας για την επόμενη τριακονταετία, αποκρυσταλλώνει λεκτικά και υλικά μία γενικότερη, πρωθύστερη και μεταγενέστερη, ήττα για τους "Ελληνες κομμουνιστές. Νομίζουμε ότι είναι δυνατόν να υποστηρίξει κανείς πως, σέ ό,τι αφορά τό κομμουνιστικό διάθημα, τό πρακτικό κομμουνιστικό έπιχείρημα μέσα στην ελληνική κοινωνία, ή κατάσταση ήττας είναι πολύ ευρύτερη από τό χρονολογικό πλαίσιο που όρίζει ό Έμφύλιος.

Μέ τον όρο «πρακτικό κομμουνιστικό έπιχείρημα» αναφερόμαστε σέ μία συμπτωματική ανάλυση (Λ. Άλτουσέρ) της τοποθέτησης και της συμπεριφοράς του ΚΚΕ μέσα στην ελληνική κοινωνία, πρωτίστως δέ στή ριζικά ανατρεπτική διάθεση όργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων μέ όρους διαφορετικούς από αυτούς που ισχύουν στην καθεστηκυία (καπιταλιστική έν προκειμένω) τάξη. Η λέξη «πρακτικό» μās επιτρέπει νά αποφυγουμε τούς περιορισμούς που επιβάλλει ό κομμουνιστικός λόγος ως σώμα κεμένων και σαφώς όριοθετημένων ρηματικών περιοχών, ένω ή λέξη, «έπιχείρημα» καθοδηγεί την έρευνα στην ανασύσταση μās θεωρητικής πρακτικής που νά αποδίδει συγκροτημένα τις διαρκείς, δομικές (ή άλλως κοινωνιολογικές) παραμέτρους και τούς επικαθορισμούς της κομμουνιστικής δράσης και ιστορίας, δίχως νά περιορίζεται έξαρχής από τί μονομερή αναφορά στις κομματικές πηγές και στην έκάστοτε «κομμουνιστική συγκυρία», που συνήθως θά ταυτιστεί μέ τί γραμμή του κόμματος ή μέ αυτή της Διεθνούς.

Η τοποθέτηση του ΚΚΕ επί σειρά ετών, πριν και μετά τον Έμφύλιο, σέ ένα καθεστώς παρανομίας ή ήμιπαρανομίας, διώξεων,²⁷ μαζικού έγ-

27. Ρ. Κόνδουρος, *Η ασφάλεια του καθεστώτος*, Αθήνα, Κατακλιώτης, 1978. Κάθως και Α. Δάγκας, *Ό χαφές*, Αθήνα, Έλληνικά Γράμματα, 1995. Ίδιως τό μέρος πρώτο, «Η κρατική κατασταλτική πολιτική έναντίον του επαναστατικού κινήματος στή δεκαετία του 1920: ή περίπτωση της Μακεδονίας-Θράκης». Η έρευνα του Σ. Μπουρνάζου (Στρατόπεδο Μακρονήσου, 1947-1954: «Αναμορφωτική άγωγή» και αντικομμουνιστική προπαγάνδα.

κλεισμού, πολιτικῆς καί κοινωνικῆς διαβολῆς, καθώς καί ἠθικοῦ στιγματισμοῦ²⁸ τὸ καθιστᾷ ὑποκειμένο μιᾶς γενικευμένης, διαρκοῦς ἥττας, ἀκόμα κι ἂν ἡ τελευταία διαφοροποιεῖται κατὰ περιόδους.

Με ἄλλα λόγια, τὸ ΚΚΕ σέ ὅλη του τὴν ἱστορία, μὰ ἀκόμη περισσότερο στή μετεμφυλιακὴ περίοδο, ἀμύνεται ἔναντι τοῦ κοινωνικοῦ —ἔτσι ὅπως ἐκφράζεται κυρίαρχα ἀπὸ τὰ ἐπίσημα/κρατικὰ ἰδεολογήματα— εἴτε γιὰ τίς πολιτικές του πράξεις εἴτε γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἀνατρεπτικὴ πολιτικὴ καί κοινωνικὴ του σύσταση, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καί τὸ ἀρχτικό σκέλος τῆς τοποθέτησης τῶν κομμουνιστῶν μέσα στό κοινωνικό. Ὡς ἐνδεικτικότερο παράδειγμα τῆς ρίζοσπαστικῆς πραξολογίας τοῦ ΚΚΕ μπορεῖ κανεῖς νά ἀναφέρει τὸν ἴδιο τὸν Ἐμφύλιο.

Ὅσο κι ἂν εἶναι δυσχερές νά ἐντάξει κανεῖς σέ ἓνα ἐνιαῖο καθεστῶς τίς ἐπιδιώξεις τῶν ἐκάστοτε ἡγεμονικῶν μπλόκ πού ἐπιδόθηκαν σέ διώξεις κατὰ τοῦ ἐργατικοῦ καί κομμουνιστικοῦ κινήματος²⁹ ἀπὸ τὸ 1924 μέχρι τὸ 1974, δέν θά ἦταν ὑπερβολικό νά ὑποθέσει κανεῖς ὅτι, πέρα ἀπὸ τὴν πραγματολογικὴ ὀργανωτικὴ καί βιωματικὴ δυσχέρεια πού προκαλοῦν στό κόμμα, ἀντανακλοῦν καί προκαλοῦν κυριαρχικὰ μιὰ κοινωνικὴ περιθωριοποίησι κι ἓναν συμβολικὸ ἀποκλεισμό, ὁ ὁποῖος ὑλοποιεῖται συστηματικὰ μέσω τοῦ ἐγκλεισμοῦ. Οἱ συνθήκες αὐτές προσδιορίζουν καί τὴν ἀμυντικὴ —ἐνίοτε καί ἀντιδραστικὴ (πού ἀποτελεῖ μιὰ ἐκδοχὴ τῆς ἀμυνας)— διάταξη τῶν ρηματικῶν πολιτικῶν τοῦ κόμματος ἀλλὰ καί τῶν ἐξωρηματικῶν πρακτικῶν λόγου, ὁγλαδὴ τῶν νοημάτων πού ἡ ἀνασύστασι τοῦ πρακτικοῦ κομμουνιστικοῦ ἐπιχειρήματος μᾶς ἐπιτρέπει νά ἀναγνώσουμε ὡς πρὸς τίς ἀπαντήσεις τοῦ κόμματος στὸν κοινωνικὸ καί ἠθικὸ στιγματισμὸ τοῦ πολιτικοῦ ἐγκλεισμοῦ.³⁰ Οἱ κρατικὲς πολιτικὲς ἐγκλεισμοῦ τῶν Ἑλ-

Διπλωματικὴ ἐργασία, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμῆμα Ἱστορίας καί Ἀρχαιολογίας, Ρέθυμνο 1997) ἀναδεικνύει τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωσι τοῦ ἀντικομμουνιστικοῦ ἐμφυλιακοῦ λόγου στίς ἰδιαίτερες μάλιστα συνθήκες τῆς «πρακτικῆς ἐφαρμογῆς του».

28. P. Panagiotopoulos, *Reclusion et ideologie. Une sociologie politique de la reclusion a partir de l'experience des communistes grecs*, DEA Κοινωνιολογίας, EHESS, Παρίσι 1994.

29. Γιὰ τὴν ἀναντιστοιχία —καί τὴ λειτουργία αὐτῆς— μεταξύ τῆς ἰσχύος τοῦ ΚΚΕ, τῶν κινδύνων κοινωνικῆς ἀνατροπῆς πού ἐπισεῖει ἡ δράσι του ἀπὸ τὴ μία, καί τῶν κρατικῶν πολιτικῶν καταστολῆς εἰς βάρος του κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920, ἀπὸ τὴν ἄλλη, βλ. P. Κούνδουρος, *Ἡ ἀσφάλεια τοῦ καθεστώτος*, ὁ.π.

30. Νά σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι, τουλάχιστον μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ μαζικοῦ ἐγκλει-

λήνων κομμουνιστῶν ἀπό κοινοῦ μέ ποινικούς κρατούμενους, παραδείγμα-
τος χάριν, φανερώσουν διαδικασίες στιγματισμοῦ πού, καί μέ βάση τήν ἀνά-
γνωσή τους ἀπό τό ἴδιο τό ΚΚΕ, τοὺς ὠθοῦν πρὸς τήν ἀνάπτυξη πολλα-
πλῶν πραξολογικῶν, ρηματικῶν καί σημειολογικῶν στρωμάτων ἀπολο-
γίας. Αὐτά τὰ στρώματα ἀπολογίας ἐμφανίζονται κατὰ τή διάρκεια τῆς ἱ-
στορικῆς ἐμπειρίας τοῦ ἐγκλεισμοῦ ὡς πρακτικές λόγου καί στίς μετα-ἱστο-
ρικές ἐξιστορήσεις τῆς ἐμπειρίας ὡς ἀφηγηματικές πολιτικές δικαίωσης.

Αὐτά τὰ στρώματα ἀπολογίας προκαλοῦν καί ὀρίζουν σέ ἓνα δομικό ἐ-
πίπεδο, καί πέρα ἀπό τήν ἐμπειρία τοῦ ἐγκλεισμοῦ, τίς ἠθικές πολιτικές
τοῦ κόμματος, ρυθμίζουν σέ μεγάλο βαθμό τίς ἀφηγηματικές προσλήψεις
γιά τήν ἥττα, ἐνῶ ἐγκαθιστοῦν τό δικαιοδικό πρόταγμα στήν καρδιά τῆς
μνημονικῆς μέριμνας τῶν ὑποκειμένων ἐν εἴδει μετουσίωσης καί συνέχειας
τοῦ πρακτικοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα.

Οἱ ἀγωνιστές τῆς ἥττας, ὁπλοδὴ ὁλόκληρης τῆς περιόδου μέσα στήν ὁ-
ποία τό ΚΚΕ ὀδεῖται τίς συστηματικές ἐπιθέσεις τοῦ κράτους σέ ἰδεολογικό,
κοινωνικό καί ἠθικό επίπεδο, ὅταν θά μαρτυρήσουν γιά τήν ἐμπειρία τους καί
οἱ γιά τίς τόσο ἰσχυρές πτυχές τῆς, πού συναντᾶμε στήν ἰδιαίτερη, περιοχή
τοῦ ἐγκλεισμοῦ, δέν θά ἀναζητήσουν ἀπαντήσεις μόνον σέ ἐρωτήματα τοῦ
τύπου «Γιατί ἡττηθήκαμε;», «Ποίος φταίει πού χάσαμε», «Μπορούσαμε νά
νικήσουμε;», πού ἀντιστοιχοῦν τίς περισσότερες φορές καί στίς ἐσωτερικές
κατατιμήσεις καί ἀντιπαράθεσεις τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος. Θά μεριμνή-
σουν ἐπίσης (καί αὐτή ἡ μέριμνα παραμένει μέν ἐσωτερικά διαφοροποιημένη,
ὁ φορμαλισμός τῆς, ὅμως, ἰσχύει καθολικά) γιά τή διαχείριση τῆς ἥττας,
αὐτῆς τῆς γενικευμένης ἥττας πού νοεῖται ὡς ἀκύρωση κάθε πολιτικῆς,
κοινωνικῆς καί ἠθικῆς νομιμότητος τῆς κομμουνιστικῆς ὑπαρξῆς.

σμοῦ πού ξεκινᾷ οὐσιαστικά μέ τόν Ἐμφύλιο, οἱ κρατικές πολιτικές ἀρνοῦνται συστη-
ματικά νά ἀποδώσουν τό χαρακτηρισμό τῶν πολιτικῶν κρατούμενων στοὺς Ἑλλήνες
κομμουνιστές (ἄλλοτε μέ τό εἶδος τῶν ποινῶν πού τοὺς ἐπιβάλλουν, ἄλλοτε μέ τήν
ἐπιβεβλημένη γεινιάσή τους μέ τοὺς ποινικούς κρατούμενους στή φυλακή). Οἱ κομ-
μουνιστές, ἀπό τήν πλευρά τους, θά καταστήσουν τό χαρακτηρισμό τους ὡς πολιτικῶν
κρατούμενων ἓνα μείζον διακύβευμα καί τόν συστηματικό διαχωρισμό ἀπό τοὺς ποινι-
κούς κρατούμενους τόν ἐναρκτήριο μηχανισμό τῶν πολιτικῶν ἀποστιγματισμοῦ. Βλ.
σχετικά, P. Panagiotopoulos, *Réclusion et idéologie*, ὁ.π., καθώς καί «Οἱ ἐγκλειστοὶ
κομμουνιστές καί τό ρεμπέτικο τραγούδι: μιᾶ ἀσκησι εὐλευθερίας», στὸ Ν. Κοταρίδης
(ἐπιμ.), *Ρεμπέτες καί ρεμπέτικο τραγούδι*, Ἀθήνα, Πλέθρον, 1996.

Αυτή ή μέριμνα ἐνέχει διυποκειμενικά χαρακτηριστικά πού υπερβαίνουν κατά πολύ τίς ἐκάστοτε πολιτικές καί ἰδεολογικές τοποθετήσεις τῶν συγγραφέων. Εἶναι ἐκεῖνο πού μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐπικαλούμαστε, ὡς κεντρικό διερευνητικό κριτήριο αὐτῆς τῆς θεματικῆς, τίς ἱστορικές-κοινωνικές συγκυρίες μέσα στίς ὁποῖες ἐμφανίζονται αὐτά πού ἀποκαλοῦμε ἐκδοτικά-μαρτυριολογικά «κύματα» τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν. Συνεπῶς, δέν θά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μέ τίς τυπολογικές διαφορές ἀνάμεσα στά διάφορα εἶδη μαρτυριολογικῶν κειμένων πού μπορεῖ κανεῖς νά καταγράψει,³¹ ἐνῶ ή ἐσωτερική μελέτη τῶν ἀφηγήσεων δέν θά χρησιμοποιηθεῖ παρά ἐπικουρικά.

Κάθε ἀξίωση γιά διερεύνηση τῶν τρόπων συγκρότησης τῆς κομμουνιστικῆς ὑποκειμενικότητος ἀμέσως μετά τήν ἥττα, ὑπό τό φῶς μιᾶς ἐννοίας «ἐπιμέλειας τοῦ ἡττημένου ἑαυτοῦ» —γιά νά παραφράσουμε τόν Μισέλ Φουκῶ—, ὑπό τό φῶς δηλαδή ἐνός ἀνθρωπολογικοῦ ἀναστοχασμοῦ, θά ἦταν ἀπό ἄκαιρη ἕως ἀσεβῆς. Θά ἰσοδυναμοῦσε μέ τόν φρετιχιστικό ἐσωτερισμό πού περιγράψαμε παραπάνω, προκειμένου νά χαρακτηρίσουμε τίς στάσεις ἔναντι τῆς σιωπῆς τῶν Ἑβραίων μετά τή γενοκτονία. Τό δράμα τοῦ ἐκπατρισμοῦ στίς ἀνατολικές χώρες μετά τήν ἥττα, ή ἐμπειρία τῆς ἀποδόμησης τῆς ὑποκειμενικότητος στά στρατόπεδα συγκέντρωσης τοῦ Ἐμφυλίου, οἱ ἐκτελέσεις καί οἱ ὀριακές, μακρόσυρτες καί βασανιστικές στιγμές ἀναμονῆς τῶν μελλοθανάτων δέν ἀποτεῖλεσαν ποτέ πεδία μιᾶς ἀπενσαρκωμένης συμβολοποίησής, δέν ἔγιναν τόπος ἀξιοδότησης τῆς ἐσωτερικότητος, οὔτε ἀπό τούς ἰδίους τούς ἀγωνιστές τῆς Ἀριστερᾶς οὔτε ἀπό τούς σχολιαστές τους. Κανένα μετα-ύλικό, μετα-πολιτικό φάσμα δέν ἤρθε νά καλύψει μέ σιωπή ή μυστήριο τίς ἐμπειρίες τοῦ ἐλληνικοῦ Ἐμφυλίου ή τοῦ μεταπολέμου, ὅπως συμβαίνει ἀκόμη σέ ὀρισμένους χώρους μέ τίς ἐμπειρίες τῶν ἐπιζητάντων Ἑβραίων. Κι αὐτό, διότι οἱ Ἕλληνες κομμουνιστές, μὴν ἔχοντας ζήσει βέβαια ἕνα ἀντίστοιχο Ἄουσβιτς, δέν ἔτυχαν ἐπίσης ποτέ μιᾶς ἀντίστοιχης θεσμικῆς παροχῆς, ἱκανῆς νά τούς ἐξασφαλίζει ὅρους περισυλλογῆς καί ἀναστοχασμοῦ, ὅπως ἔγινε μέ τούς Ἑβραίους στή Γαλλία. Καί, βεβαίως, γιατί ή σιωπή ἐπισφράγισε τήν ἥττα, τήν ὀλοκλήρωσε καί τήν ἔκανε νά διαρκέσει πολλές δεκαετίες.

31. Ὁ Ch. Gonza («Αὐτοβιογραφικά κείμενα Ἑλλήνων κομμουνιστῶν», ὁ.π.) προτείνει μιᾶ ἐνδιαφέρουσα κατάταξη, ἀνά εἶδος, τῶν κειμένων μαρτυρίας τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν.

Αυτές οι παρατηρήσεις αποτελούν και την αφετηρία για την προτεινόμενη σύζευξη ομιλίας και μαρτυρίας των κομμουνιστών, από τη μία, και άρσης του καθεστώτος ήττας, από την άλλη. Τα προηγούμενα, ή έλλειψη, δηλαδή, οντολογικών αναγνώσεων του «εμφύλιου δράματος», δεν υποδλώνουν πάντως και την ύπαρξη κάποιου ορθολογικού, πραγματολογικά έγκυρου ή πολιτικά αποτελεσματικού αφηγηματικού υποδείγματος. Τουναντίον, και ιδιαίτερα παράδοξες αφηγήσεις συναντά κανείς³² και άκρως έντυπωσιακές ειδωλοποιήσεις και βέβαια πάμπολλα δογματικά και πολλαπλώς δύσκαμπτα κείμενα υπάρχουν. Ωστόσο, ή αντιπαράθεση των κομμουνιστών με τους αντιπάλους τους, που δεν λήγει με το τέλος των συγκεκριμένων έμπειριών, επέβαλε τη στροφή της μαρτυρίας προς την απόδειξη του «ποιός έχει δίκιο», τη μετατροπή της σε πολιτικό διακύβευμα, τόσο στο εύρύ πεδίο του κοινωνικού όσο και στα όρια των έσωτερικών κομματικών αντιθέσεων. Αυτή ή εξαιρετικά ισχυρή πολιτικότητα του κομμουνιστικού μαρτυριολογικού πράττειν αποτελεί, όπως θα το δούμε παρακάτω, και το κεντρικό αναφερόμενο των πολιτικών απόδοσης, βιωματικής και ιδεολογικής οργάνωσης της πολλαπλής, διαρκούς, όριακά δομικής κομμουνιστικής ήττας και άποτυχίας.

Μέριμνες της ήττημένης κομμουνιστικής υποκειμενικότητας μετά το 1949 ήταν ή σωματική επιβίωση, ο αγώνας για τον επικρατειακό καθορισμό (δηλαδή σε ποιά χώρα θα ζήσω, με ποιούς όρους θα ζήσω στον τόπο μου, πώς θα γλιτώσω την επικρατειακή δέσμευση του μαζικού εγκλεισμού), ή στοιχειώδης εργασιακή συμμετοχή κ.ά. Μέ δυό λόγια, ο μοναδικός στόχος αυτών των διυποκειμενικών μεριμνών ήταν ο αγώνας για τη στοιχειωδέστερη αναπαραγωγή της ίδιας της υποκειμενικότητας, γεγονός που συνέβαλε τα μέγιστα στην αποφυγή υπερβατολογικών χρήσεων και συμπεριφορών γύρω από τις όριακές έμπειρίες που προαναφέρονται. Συντελεί επίσης στην αναγνώριση της άμεσης και αναπόδραστης πολιτικότητας οποιασδήποτε δραστηριότητας θα αναφερόταν, από τη σκοπιά των ήττημένων, στην ήττα και τα αποτελέσματά της —και ό, της μαρτυριολογικής δραστηριότητας.

Από ένα χρονικό σημείο και μετά, όμως, και αφού θα έχει ξεπεραστεί κατά κάποιον τρόπο τό φάσμα της άμεσης επιβίωσης, οι κομμουνιστές θα

32. Δ. Σταμούλης, *Τό Μακρονήσι και οι πλύσεις έγκεφάλου. Τό λαϊκό δικαστήριο. Τό ΟΓ΄ ψήγισμα*, Αθήνα, 1979.

ξεκινήσουν τή μαρτυριολογική διαδρομή τους, ή οποία συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Θα αρχίσουν να μιλούν, ως επί τό πλείστον γράφοντας. Γράφοντας για τήν ἥττα, τόσο τή γενικευμένη ἥττα μιᾶς ολόκληρης πορείας ὅσο και για τίς κοινωνικές επιπτώσεις τῆς ἥττας τοῦ 1949, δηλαδή τήν αναγκαστική προσφυγιά, τήν τρομοκρατία καί βεβαίως τά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Αὐτά τά κείμενα, αὐτές οἱ μαρτυρίες, θά ἐνταχθοῦν σέ μιᾶ καθολική, δικαιοδική ἀφηγηματική μέριμνα για τήν ἠθική καί κοινωνική νομιμοποίηση ἑνός πολιτικού ἀγώνα, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐξαρχῆς ὑπονομευμένος, καί, κατά κάποιο τρόπο, «μολυσμένος» ἀπό τήν ἀμυντική τοποθέτησή του μέσα στό κοινωνικό.

Ἔτσι, ἔχει μεγάλη σημασία νά ἐγκύψει κανεῖς ὄχι μόνον στίς ἐσωτερικές διαδικασίες συγκρότησης τῆς μνήμης ἀλλά καί στίς κοινωνικές προϋποθέσεις δεξίωσης καί ἀποδοχῆς αὐτῆς τῆς μνήμης. Ὅφειλουμε δηλαδή νά διερευνήσουμε, παράλληλα μέ τό πῶς μαρτυροῦν για τίς ἐμπειρίες τους οἱ Ἕλληνες κομμουνιστές, για τό πότε τό κάνουν, ἔτσι ὥστε, ἂν ὄχι νά ἀποκτήσει νόημα μιᾶ ἀπάντηση, στό γιατί καί πῶς μαρτυροῦν οἱ Ἕλληνες κομμουνιστές, νά ἀναδειχτοῦν τουλάχιστον οἱ λειτουργικότητες καί οἱ δομικές ἐξαρτήσεις τοῦ κομμουνιστικοῦ διαθήματος στή γενικότητά του, ἔτσι ὅπως αὐτές συγκροτοῦν τά κοινωνιολογικά γνωρίσματα τοῦ συγκεκριμένου λόγου.

Οἱ διαδικασίες ἀνακατασκευῆς τῆς κοινωνικῆς τοποθέτησης τοῦ κόμματος, ἀλλά καί τῆς κομμουνιστικῆς ὑποκειμενικότητος ἐν γένει, μέσα σέ αὐτό πού νωρίτερα ὀρίσαμε ὡς γενικευμένο πλαίσιο ἥττας, δέν παράγουν μόνον τό λόγο τῆς μνήμης, ἀλλά μέσα ἀπ' αὐτόν πλάθουν τήν ἴδια τήν ὑπόσταση τῆς ἥττας. Καί ἀκόμα, τίς πλέον ὑποκειμενικές — πού εἶναι συνάμα καί οἱ πῶ ἀληθινές — επιπτώσεις αὐτῆς τῆς ἥττας, σέ ἐπίπεδο νοοτροπιῶν, ἀντακλαστικῶν καί βιωματικῶν τρόπων.

Οἱ διαδικασίες αὐτές φανερώνουν τήν ἀτέρμονη καί ἐφιαλτική διαλεκτική ἑνός πρακτικοῦ πολιτικοῦ ἐπιχειρήματος πού, κατά τή γνώμη μας, ὀρίζει τά περιθώρια δράσης καί ἀναστοχασμοῦ ἑνός κομμουνιστικοῦ κόμματος ὅταν αὐτό λειτουργεῖ ὡς πολιτική ὀργάνωση καί ὄχι ὡς καθεστώς, ὅταν δηλαδή τό κόμμα συνδιαλέγεται μέ μιᾶ κοινωνία στήν ὁποία τήν πολιτική ἡγεμονία καί ἐκπροσώπηση ἀσχεῖ ὁ ἀντίπαλος του. Μποροῦμε νά ἀναφερθοῦμε ἀκροθιγῶς σέ αὐτό, περιγράφοντας τίς δύο βασικές του πτυχές ὡς ἐξῆς: ἀπό τή μιᾶ, ἓνα διαρκές ριζοσπαστικό διάθεμα ἀνατροπῆς τῆς καθεστηκυίας τάξης καί τῶν ἀξιῶν της καί, ἀπό τήν ἄλλη, μιᾶ λιγό-

τερο προφανής, μιά εξέχου σημαντική, πολιτική ενσωμάτωσης, συμμετοχής και αποδοχής από αυτή την τάξη, έτσι τουλάχιστον όπως την επεξεργάζονται συμβολικά οί ίδιοι οί κομμουνιστές.³³

Ενώ τό πρώτο σκέλος δηλώνεται ρητά και παντοτρόπως μέσα στον κομμουνιστικό λόγο, τό δεύτερο χρήζει ιδιαίτερης επιμέλειας και απαιτεί τή χρήση λεπτοφυών ερμηνευτικών εργαλείων γιά νά μήν ταυτιστεί μέ τήν απλοϊκή κατηγορία περί «ιδεολογικού και πολιτικού συμβιβασμού» του κομμουνιστικού κινήματος. Τό σημείωμα αυτό δέν έπαρκει γιά τήν πλήρη ανάλυστα του επιχειρήματος, επιτρέπει, όμως, μιά συμπυκνωμένη παρουσίασή του.

Η θέση είναι ή εξής: Τό κομμουνιστικό διάθεμα είναι κατ' εξοχήν κοινωνικό και συνυφαίνεται μέ έναν ιστορικό ντετερμινισμό πού οργανώνει, ως ένα βαθμό, τή μαρξιστική παράδοση, καθώς και τίς περισσότερες από τίς πολιτικές της απολήξεις, προκύπτοντας σαφώς μέσα από τό ίδιο τό μαρξικό κείμενο. Ο κομμουνιστικός λόγος νοεί τό κομμουνιστικό κόμμα, από τό όποιο εκπέμπεται ταυτόχρονα, ως τόν θέλτιστο εκφραστή της εργατικής τάξης, ή όποία μέ τή σειρά της —και σέ μιά ιστορική, προοπτική, αυτοκατάργησής της μέ τήν έλευση, του κομμουνισμού— θά νοηθεί ως ό θέλτιστος εκφραστής της κοινωνίας στό σύνολό της. Ίπ' αυτούς τούς όρους, ή πολιτική πρωτοπορία (κομμουνιστικό κόμμα) της κοινωνικής πρωτοπορίας (εργατική τάξη) γίνεται ό μείζων εκφραστής όχι πλέον της κοινωνίας αλλά του κοινωνικού (στό σύνολό του) ως φαντασιακής, άρρητης και άσταθούς κατασκευής. Η κοινωνία, μεταμορφωνόμενη σέ κοινωνικό, γίνεται αντίληπτή μέσα από ένα αδιαφοροποιήτο όλιστικό παράδειγμα. Συντελείται έτσι μιά αξιολόγηση της κοινωνίας σέ όλες τίς εκφάνσεις της, ακόμα και σέ όσες άμφισβητούνται από τό πρώτο σκέλος της περιγραφής. Αυτή ή αξιακή αποδοχή δημιουργεί και τό πρόταγμα αναγνώρισης από τήν ίδια τήν κοινωνία, μέ τήν όποία τό κόμμα βρίσκεται σέ δομική αντιπαράθεση.

Εδώ προκύπτει και ή μέγιστη διαλεκτική ένταση, πού διαπερνά συνολικά τό οργανωμένο κομμουνιστικό διάθεμα. Πρόκειται γιά μιά μή-μετα-

33. Γιά τήν προβληματική της ενσωμάτωσης και της σύγκρουσης, βλ. ένδεικτικά, Α. Kriegel, *Les communistes français. Essai d'éthographie politique*, Παρίσι, Seuil, 1968, σ. 135 κ.έ., καθώς και Μ. Perrot, «Les socialistes français et le pouvoir», στο Μ. Perrot, Α. Kriegel, *Le socialisme français et le pouvoir*, Παρίσι, EDI, 1966, σσ. 11-12 κ.έ.

τρέψιμη αντίφαση, ή όποια άλλοτε όδηγεί στη βία και τή βαρβαρότητα³⁴ και άλλοτε σε ιδιότυπες ρυθμίσεις, σάν και αύτή πού προσπαθούμε νά περιγράψουμε εδώ, δίχως ποτέ νά μπορεί κανείς νά προκρίνει αναλυτικά τό ένα σκέλος έναντι του άλλου. Οί αντιφάσεις αυτές αποτελούν θεμελιώδεις λειτουργικές και ένοποιητικές σταθερές του κομμουνιστικού διαδήματος, πού όχι μόνο δέν ακυρώνουν τήν αξία και τήν έμβέλεια του κομμουνιστικού συνανήκεν αλλά τό καθιστούν δυνατό, δηλαδή λειτουργικό.³⁵

Προσπερνώντας, λοιπόν, γιά τίς ανάγκες αυτού του σημειώματος τίς έσωτερικές αφηγηματικές και θεματολογικές συντεταγμένες των μαρτυριών, και μελετώντας τις περισσότερο σε συνάρτηση μέ τίς ιστορικές και συγκυριακές πλευρές τής έκδόσής τους, δηλαδή αυτό πού μέ κωδικό τρόπο μπορεί νά διατυπωθεί ως «πότε μιλάνε οί Έλληνες κομμουνιστές», μπορούμε νά σκιαγραφήσουμε μία μακροκοινωνιολογική ιστορία των έν λόγω εκδόσεων.³⁶ Προτείνουμε, λοιπόν, μέ βάση τίς δυνατότητες έκδοσης και

34. Σε συνθήκες υποχώρησης των έξωτερικών όρων και καταναγκασμών γιά τήν άσκησι τής πολιτικής, τά προτάγματα τής ριζικής απελευθέρωσης μπορούν νά όδηγήσουν σε βουλευσιαρχικές επιλογές πού αποτελούν και τήν έναρκτήρια στιγμή του ολοκληρωτισμού. Γιά μία θεωρητική διάκριση των τύπων του πολιτικού πράττειν μέ βάση τόν έξωτερικό καταναγκασμό (conditionnel) ή τήν έλλειψη του (inconditionnel), βλ. Et. Balibar, «Émancipation, transformation, civilité», *Les Temps Modernes*, 587(1996).

35. Τήν αντιφατική, μά λειτουργική, ύπαρξη ενός κομμουνιστικού συνανήκεν και μιάς αγωνιστικής ένταξης πού δέν είναι προϊόντα ενός βιωματικού καταναγκασμού και μιάς άπάτης στό χώρο των ιδεών άδυνατεί νά κατανοήσει ό F. Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXème siècle*, Παρίσι, Laffont/Calmann-Levy, 1995. Γιά μία ενδιαφέρουσα κριτική στόν Furet, Γ. Βούλγαρης, «Ο κομμουνισμός και ή έσωτερική δύναμη τής δημοκρατίας. Σχόλια στόν Francois Furet», *Τά Ιστορικά*, 23(1995).

36. Ανάλογες προσεγγίσεις βρίσκουμε και στά ακόλουθα: Ο Ch. Gonza («Αυτοβιογραφικά κείμενα Έλλήνων κομμουνιστών», ό.π.) διακρίνει δύο μεγάλες έκδοτικές φάσεις πού τέμνονται από τό όρόσημο τής μεταπολίτευσης και τήν επακόλουθη νομιμοποίηση τού ΚΚΕ. Η χρήσιμη παρουσίαση των κειμένων, στην όποια προβαίνει, προκρίνει πάντως, όπως τονίζει και ό ίδιος, μία φιλολογική κατάταξη των μετα-ιστορικών μαρτυριών των Έλλήνων κομμουνιστών. Βιογραφίες, μαρτυρίες, ήμερολόγια, αυτοβιογραφίες είναι συγγραφικά είδη από τά όποια μία ένδελεχής μελέτη των διαφορών και των κοινών τους χαρακτηριστικών θα δημιουργούσε ένα έναργές εργαλείο γιά τήν ένασχόληση μέ τίς έσωτερικές διαδικασίες συγκρότησης του λόγου τής κομμουνιστικής μνήμης. Η Ί. Παπαθανασίου («Βίωμα, ιστορία και πολιτική», ό.π.), αναφερόμενη σε κείμενα μαρτυρίας και στοχασμού Έλλήνων κομμουνιστών, παραθέτει μία τριμερή ταξινόμηση πού δέν περιλαμβάνει δυστυχώς τήν περίοδο πριν από τό 1974. Οί τρεις περίοδοι, όι όποιες καταγράφονται μέ κρι-

στόχευσης στό κοινωνικό, νά διακριθεῖ ἡ μαρτυριολογική ὁράση τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν στίς ἀκόλουθες τέσσερις περιόδους.

Τά λιμνάζοντα νερά τῆς σιωπῆς θά ἀναταραχθοῦν κατ' ἀρχάς στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, παρ' ὅλο πού ὀρισμένες μεμονωμένες ἐκδόσεις ἐμφανίζονται κάπως νωρίτερα.³⁷ Ἡ ἐναρξη αὐτῆς τῆς ἐκδοτικῆς πορείας, ὅπου

τίθω τίς θεματικές πού θίγονται στά κείμενα καθώς καί τί συγκεκριμένα ἐκδόσής τους, εἶναι αἱ ἑξῆς: α) 1974-1981, πού χαρακτηρίζεται περίοδος μαχητικῆς γραφῆς πάνω στήν ἱστορία τοῦ κόμματος, ἡ ὁποία νοεῖται ὡς ἐσωτερικό διακύβημα· β) 1982-1989, πού χαρακτηρίζεται περίοδος ἐνδοσκοπικῆς· καί γ) 1990 μέχρι σήμερα, πού θεωρεῖται ἐποχή ἄμυνας ἀπέναντι στήν κατάρρευση τοῦ «ὑπαρκτοῦ». Στήν τελευταία περίοδο ἡ συγγραφέας παρατηρεῖ μιὰ στροφή, τῆς γραφῆς πρὸς «ἄλλες κατευθύνσεις», προφανῶς περισσότερο ἀναστοχαστικές ἀπὸ ποτέ. Ὡς μείζον παράδειγμα ἐπιλέγει ὁμο βιβλία τοῦ Τάκη Μπενά, στά ὁποῖα ὁ προσωπικός ἀφηγηματικός τόνος ἀλλά καί ἡ ἐνταξή τῆς ὑποκειμενικῆς ἀναπαράστασης τῆς ἐμπειρίας στό πολιτικό ἐγχεῖρμα παράγει αἰσθητές διαφορές ἀπὸ τί μέχρι τότε πλειψηφία τοῦ μαρτυριακοῦ λόγου. Βλ. γιά τὴν περίοδο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, Τ. Μπενάς, *Τοῦ Ἐμφυλίου*, Ἀθήνα, Νέα Σύνερα-Διδάνης, 1996. Ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνακοίνωση τῆς Βῆλκς Φωτοπούλου («Αὐτοβιογραφικά κείμενα μετὰ τὸ 1989», ὁ.π.) ἡ ὁποία, ἀσχολούμενη ἀποκλειστικά μέ τίς μαρτυρίες Ἑλλήνων κομμουνιστῶν πού ἐκδίδονται μετὰ τὸ 1989, φροντίζει νά διαχωρίσει ἀναλυτικά τὴ λειτουργικότητα τῆς συγγραφῆς κατὰ τὴν ἐν λόγω περίοδο ἀπὸ τίς θεματολογίες πού ἐπιλέγονται. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅχι μόνον διαπιστώνει πὺς αἱ κοινωνικὲς καί διεθνεῖς συνθήκες ἀπαιτοῦν ἀφηγηματικὲς ἀπαντήσεις καί ἐπαναδιαπραγματεύσεις τοῦ κομματικοῦ παρελθόντος ἀλλὰ καί προτείνει μιὰ κοινωνιολογική ἐρμηνεία πού ἀποπειρᾶται νά ἐξηγήσει τὴν ὁλοένα καί συγχρότερη, σέ σχέση, μέ ἄλλες ἐκδοτικὲς περιόδους ἀναφορά στὸν Ἐμφύλιο μέ ἓνα συλλογικὸ (ὁ δὸς δικός μου) συναίσθημα συνθηκολόγησής πού προκύπτει ἀπὸ τὴν κατάρρευση τοῦ ἀνατολικοῦ μπλόκ καί τὴ σύγχυση πού ἐπέφερε ἡ συγκεκριμένη, τοῦ ἐναίου Συνασπισμοῦ μέ τὴ Νέα Δημοκρατία — θέση πού καί μέ τὴν προσθήκη παρατηρήσεων ἐπὶ τοῦ περιεχομένου πού ἀφοροῦν τὴν ἐμῶνιστ, περισσότερων σέ σχέση, μέ ἄλλες περιόδους προσωπικῶν, βιοματικῶν καί ὑποκειμενικῶν ἀναφορῶν φωτίζει σημαντικὰ τὸ θέμα. Θά προτείνουμε παραταῦτα στή συνέχεια μιὰ ἐρμηνεία τῆς συγχρότερης ἀναφορᾶς στὸν Ἐμφύλιο κατὰ τὴ συγκεκριμένη, περίοδο ἡ ὁποία θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ἐπ'ἀλλήλῃ, καί συμπληρωματική τῆς προηγούμενης.

37. Τὸ θεατρικὸ ἔργο τοῦ Φ. Μακροννησιώτη (ψευδώνυμο), *Δυνατοὶ ἄνεμοι*, Νέα Ἑλλάδα, 1954, ἐκδίδεται στό ἀνατολικὸ μπλόκ, ἐνῶ δὲν γνωρίζουμε ἂν κυκλοφοροῦσε παράνομως στήν Ἑλλάδα. Ὁ Ἀλ. Γιαννακός, *Προσγείωση*. Τὸ χρονικὸ τῆς δικτῆς μας ἐποχῆς, Ἀθήνα 1959, ἐκδίδει μιὰ μυθιστορηματικὴ αὐτοβιογραφία πού συμπεριλαμβάνει ἀναφορὲς στίς ἐμπειρίες τῶν διώξεων καί τοῦ ἐγκλεισμοῦ. Τὰ κείμενα αὐτὰ ἀναφέρονται, ὅπως καί ὅσα θά ἀκολουθήσουν, παραδειγματικά καί ἐπιλεκτικά. Ὑπάρχουν σίγουρα καί ἄλλα κείμενα μέ ἀντίστοιχα στοιχεῖα στά περιεχόμενά τους. Γεγονός εἶναι πάντως ὅτι ἡ κομμουνιστικὴ μαρτυρία κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1950 σπανίζει στήν Ἑλλάδα.

στελέχη και απλά μέλη του κόμματος θα αποπειραθούν να μιλήσουν για την ίδια τους την εμπειρία, χαρακτηρίζεται από ολιγάριθμες μαρτυρίες που αναφέρονται ως επί το πλείστον στις εμπειρίες διωγμού και εγκλεισμού στον Μεσοπόλεμο και στη μεταξική δικτατορία, ενώ ο Έμφυλος διαποτίζει σχεδόν τά πάντα, δίχως όμως να κατονομάζεται συστηματικά. Τό βιβλίο του Βασίλη Γιαννόγκωνα, *Άκροναυπλία*,³⁸ αποτελεί έναν σημαδιακό σταθμό — μαζί και μία αφετηρία — για τις μαρτυρίες σχετικά με τον πολιτικό εγκλεισμό, με αναφορά στην εμπειρία της ομώνυμης φυλακής/στρατοπέδου μεταξύ των ετών 1936-1941. Έξάλλου, δύο πολύ γνωστά και σημαντικά έργα θα δούν τό φῶς της δημοσιότητας τό 1966: τό δίτομο *Μέ την ψυχή στα δόντια*, του Κώστα Μπίρκα, που αναφέρεται ως επί το πλείστον στό εγκλεισμό στην Άνάφη πρίν και κατά την Κατοχή και στη δαιδαλώδη και τραγική πορεία εκείνης της ομάδας εγκλειστών και τό βιβλίο του Πάνου Καλλιδώνη, *Μακρόνησος*. Ο γολγοθάς της δημοκρατίας, που εκδίδεται στην Άθήνα τό 1964 και αποτελεί ίσως την πρώτη ολοκληρωμένη καταγγελία-αφήγησι, που αφιερώνεται στό ομώνυμο στρατόπεδο συγκεντρώσεως.³⁹

Η πρώτη παρατήρησι που μπορεί νά κάνει κανείς αφορὰ τό ολιγάριθμο των εκδόσεων. Παρ' ὅλ' αὐτά, θά ἦταν μάλλον ἄστοχο νά ἐξαίρεσει αὐτές τίς ἐκδόσεις ἀπό τήν ἀνάλυσή του, ἰδιαίτερα ἂν ἐπιχειρεῖ νά ἀνακαλύψει σέ μακροκοινωνιολογικό ἐπίπεδο τά ἐπάλληλα στρώματα ἀπολογίας πού οἱ ἐκάστοτε πολιτικές συγκυρίες, κομματικές γραμμές καί ἐσωτερικές διαφωνίες τείνουν νά σκιασουν. Ἄν οἱ ἐκδόσεις ἀπομνημονευμάτων ποικίλων μορφῶν ὑπακούουν, μεταξύ τῶν ἄλλων, καί σέ μακροκοινωνιολογικές δεσμεύσεις, τότε μποροῦν νά ἀπεικονιστοῦν ὡς κυματοειδεῖς κινήσεις πού ἐγγράφουν, ἡ καθεμία μέ τόν τρόπο της, τά ἴχνη αὐτοῦ πού ἐμεῖς πλέον ἀναγιγνώσκουμε ὡς στῶμα ἀπολογίας. Ἄν αὐτός ὁ συλλογισμός θεωρηθεῖ ἀξίωμαχος, τότε ἡ στιγμή της πρώτης προβολῆς τῶν (ἀκράϊων καί ὑλοκῶν) ἐμπειριῶν της ἦτας, μετά τήν κατίσχυση της σιωπῆς τῶν ἡττημένων, ἀποτελεῖ μία τομή πού ὀφείλουμε νά λάβουμε ὑπόψη μας.

Μία δεύτερη παρατήρησι εἶναι ὅτι ἡ ἐκδοσι αὐτῶν τῶν κεμένων συμπίπτει, ἀφ' ἑνός μὲν, μέ τήν ἐξομάλυνσι ὀρισμένων στοιχειωδῶν πολιτικῶν καί

38. Β. Γιαννόγκωνας, *Άκροναυπλία*, Ἀθήνα, Δίφρος, 1963.

39. Π. Ι. Καλλιδώνης, *Μακρόνησος-ὁ γολγοθάς της δημοκρατίας*, Ἀθήνα, Δεκέμβρης 1964.

κοινωνικῶν σχέσεων πού εἶχαν διαρραγεῖ ἀμέσως μετά τόν Ἐμφύλιο καί γιά μιᾶ δεκαετία τουλάχιστον,⁴⁰ ἀφ' ἑτέρου δέ, μέ τήν ἀπομάκρυνση τῆς Δεξιάς ἀπό τήν κυβέρνησι, τό 1963, γιά πρώτη φορά μετά ἀπό χρόνια, ἀλλά καί μέ τήν προηγούμενη μεγάλη ἐκλογική ἐπιτυχία τῆς ΕΔΑ τό 1958.⁴¹

Μιά δεύτερη περίοδος ἐκδοτικῆς δραστηριότητος, ὅπου παρατηρεῖται μιᾶ πραγματική πύκνωση τοῦ κομμουνιστικοῦ μαρτυριολογικοῦ λόγου, ἐγκαινιάζεται μέ τήν πτώση τῆς δικτατορίας τῶν συνταγματαρχῶν. Στό διάστημα λοιπόν πού συμβατικά ξεκινᾷ ἀπό τό 1974 καί καταλήγει στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1980 ἐκδίδονται δεκάδες κείμενα μαρτυριολογικοῦ καί αὐτοβιογραφικοῦ χαρακτήρα.⁴² Ἡ σύνδεση, μέ τήν ἀριστερή εὐφορία τῆς περιόδου, ἡ ὁποία μετατράπηκε καί σέ ἡγεμονία τῆς Ἀριστερᾶς σέ συγκεκριμένους κοινωνικούς καί πολιτισμικούς χώρους, εἶναι προφανής. Τό ἴδιο προφανές εἶναι καί ἡ ἀνάδυση νέων πρακτικῶν συνθηκῶν συγγραφῆς πού προσφέρει ἡ μεταπολιτευτική ἀλλαγῆ.

Ἡ τρίτη, καί ἀπό ποσοτική ἀποψη, πύο σημαντική, ἐκδοτική περίοδος συμπίπτει μέ τήν ἄνοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν ἐξουσία καί τήν πτώση του, 1981-1989.⁴³ Σηματοδοτεῖται ἀπό τήν ἀμφιλεγόμενη, ἴσως, ἀλλά πάντως

40. Κ. Τσουκαλάς, «Ἡ ἰδεολογική ἐπίδραση τοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου», στό Κράτος, κοινωνία, ἐργασία, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1985

41. Βλ. Ἡ. Νικολακόπουλος, Κόμματα καί βουλευτικές ἐκλογές στήν Ἑλλάδα, 1946-1964, Ἀθήνα, ΕΚΚΕ, 1985, σσ. 230-255, καθώς καί 282-302.

42. Βλ. τελείως ἐνδεικτικά: Γ. Γουδέλης, Ὁ ἀννήψας, Ἀθήνα, Δίεργς, 1974· Γ. Μανώσσης, Ἀκροναυπλία, Ἀθήνα, 1978· Βικτ. Θεοδώρου (ἐπιμ.), Στρατόπεδα γυναικῶν, Ἀθήνα, 1976· Ἀνίστος Παπαπέτρου, Καταδυνασμένοι σέ θάνατο 1948-1949, Ἀθήνα, Διάλογος, 1976· Β. Νεφέλιδης, Ἀχτίνα Θ', Ἀθήνα, Ὀλκός, 1974· Τζ. Καρύσιος, Γυάρος, Ἀθήνα, Πλειάς, 1974· Γ. Ἰωαννίδης, Ἀναμνήσεις, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1979· Α. Φλοῖντζης, Ἀκροναυπλία καί ἀκροναυπλιῶτες, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1979· Π. Καλογερογιάννης, Προσωπική μαρτυρία. 26 χρόνια πολιτικός κρατούμενος, Ἀθήνα, Ἀτέρμων, 1976· Β. Γεωργίου, Οἱ ἀμετανόητοι. Τό ἡμερολόγιο ενός δεσμιώτη: Γυάρος-Παρθέν, Ἀθήνα, Μπουκουμάνης, 1975· Σ. Ἀργυρόπουλος, Προσφυγιά, ἀντάρτικο, ἐξορία, 1924-1949, Ἀθήνα, 1980· Β. Μπαρτζώτας, Στίς φυλακές καί τίς ἐξορίες, Ἀθήνα, Σίγγηρον, Ἐποχή, 1978.

43. Ἐπιλεκτικά καί πάλι, βλ. Κ. Βέρης, Τό στρατόπεδο, Τομές, Ἀθήνα, 1981· Γ. Πιχρός, Τό χρονικό τῆς Μακρονήσου, Ἀθήνα, Σίγγηρον, Ἐποχή, 1989· Ν. Ἀποστολοπούλου, Γροθιά στό σκοτάδι, Ἀθήνα, Σίγγηρον, Ἐποχή, 1984· Β. Μπαρτζώτας, Καί ἀστράψε ρῆς ἡ Ἀκροναυπλία, Ἀθήνα, Σίγγηρον, Ἐποχή, 1986· Α. Φλοῖντζης, Στό κολαστήριο τῆς Μακρονήσου, Ἀθήνα, Φιλιππότης, 1984· Β. Γεωργίου, Ἐτσι γίνανε οἱ ἄνθρωποι, Ἀθήνα, Σίγγηρον, Ἐποχή, 1986· Κ. Γκριτζίνας, Κόκκινα ὁραπέτες 1920-1940, Ἀθήνα, Γυάρος,

γενικευμένη στροφή του κυρίαρχου λόγου, του λόγου του κράτους, για την 'Αντίσταση αλλά και τις ιστορικές συμπαροδηλώσεις της, όπως είναι ο 'Εμφύλιος, καθώς και από ενέργειες ανατροπής του συμβολικού και θεσμικού status quo, όπως είναι η αναγνώριση της 'Εθνικής 'Αντίστασης τό 1982.

Η ανάγκη απάντησης στη γενικευμένη κρίση της παγκόσμιας 'Αριστεράς από τό 1989 και μετά,⁴⁴ μαζί με τόν ύστατο αποστιγματισμό που επέφερε η συγκυβέρνηση Συνασπισμού-Νέας Δημοκρατίας, θά λειτουργήσουν ως ένα νέο και οξύμωρο έφαλτήριο και πεδίο έλευθερίας για την όμιλία από την πλευρά του ήττημένου.⁴⁵ Παρατηρείται επίσης αυτή την περίοδο

1985· Γρ. Καμενίδης, *Η μπαλάντα της Μακρονήσου*, Αθήνα, 1983· Γ. Μανούσικας, *Τό χρονικό ενός αγώνα*. Ακροναυπλία, Αθήνα, Γνώση, 1986· Χρ. Μίσσιος, *Καλά, έσύ σκοτώθηκες κυρίς*, Αθήνα, Γράμματα, 1985· Όρ. Παπαδότος, *Τό κάτεργο της Γιούρας 1947-1950*, Αθήνα, 1984· Β. Βαρδινγιάννης, *ΣΦΑ Μακρόνησος, Όκτώβρης 1948-Μάης 1949*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1982· Μαρία Καραγώργη, *Μέχρι την απόδραση*, Αθήνα, 1989· Β. Μπαρτζώτας, *Έξήντα χρόνια κομμουνιστής*, Αθήνα, 1986.

44. Αυτή την άποψη προτείνει, όπως ήδη αναφέραμε, η Βίλλυ Φωτοπούλου, «Αυτοβιογραφικά κείμενα μετά τό 1989», *δ.π.*

45. 'Αν, όπως υποστηρίζει η Βίλλυ Φωτοπούλου, η ανάπτυξη ενός μαρτυριολογικού λόγου στραμμένου προς ακανθώδη ζητήματα και περισσότερο υποκειμενικές και λιγότερο εξαρτημένες από την άμεσα πολιτική στοχοθεσία πτυχές όφειλεται σέ ένα είδος αντίδρασης στην παγκόσμια ήττα της 'Αριστεράς, και αυτό που ίσως προσλαμβάνεται ως έλληνική έκδοχή της (ήτοι η κυβέρνηση Τζαννετάκη), δέν θά πρέπει νά παραμερίσουμε και μιά διαφορετική έρμηνεία ή όποια συνυφαίνεται μέ τό συλλογισμό που προτείνεται εδώ. 'Εφόσον, λοιπόν, παρατηρούμε μιά ανάπτυξη του μαρτυριολογικού λόγου για τις ισχυρές και άκραίες έμπειρίες της ήττας (έγκλεισμός, βασανιστήρια, άρνητικός έπικρατειαιικός έπικαθορισμός κλπ.) που αντίστοιχει στην έπικράτηση συνθηκών ήθικης, κοινωνικής και πολιτικής νομιμοποίησης του κομμουνιστικού διαδήματος, όταν δηλαδή η ιστορική ήττα αίρεται συγχρονικά, τότε αυτή η μαρτυριολογική άνθηση θά πρέπει νά αποδοθεί κατά ένα μεγάλο μέρος στον ύστατο άπεργλωδισμό του κομμουνιστή από τό καθεστώς του ήττημένου.

Η κατάρρευση του ανατολικού μπλόκ άπελευθερώνει —θετικά ή άρνητικά δέν έχει σημασία— συγγραφικές δυνάμεις από τή στιγμή που τό διακύβευμα της παγκόσμιας επανάστασης από πρόταγμα υποδιβάζεται σέ αναφερόμενο, ιστορικό ή πολιτικό. Τό έρμηνευτικό κλειδί πάντως αναφορικά μέ την άνθηση των εν λόγω κειμένων ίσως νά βρίσκεται στην εκατέρωθεν αλληλοαναγνώριση που έπιτελείται μεταξύ των δύο αντιπάλων του μεταπολέμου, κομμουνιστών-δεξιών —αλληλοαναγνώριση που λειτουργεί έπιτελεστικά, σημαίνοντας εν προκειμένω ότι οι κομμουνιστές έχουν πλέον (και ίσως νά είχαν και τότε) δικαίωμα νά έγείρουν εξίσου νόμιμες μέ τούς αντιπάλους τους αξιώσεις πάνω στο κοινωνι-

μιά πió συγχνή αναφορά στον Έμφύλιο, πού ήταν παλαιότερα υποβαθμισμένος σέ σχέση μέ τήν Έθνική Αντίσταση.⁴⁶ Είναι επίσης έντυπωσιακή ή άνθηστη μαρτυριών γιά τή Μακρόνησο⁴⁷ οί όποιες, παρά τίς όποιες άπεμπλοκές άπό τούς κομματικά καθιερωμένους λογοτεχνικούς τρόπους, καί όσο καί άν διαφοροποιούνται άπό μία μονοδιάστατη γραφή,⁴⁸ επιμένουν άκόμα στην προβολή ενός καθαρά δικαιωτικού προτάγματος, στην καρδιά του όποιου βρίσκεται όχι μόνον ή καταγγελία τής συστηματικής καί άκραίας άσκησης βίας αλλά καί ή ήθική κατηγορία τής άδικίας.

Ένα συμπέρασμα πού μπορεί νά εξαχθεί άπό αύτή τήν, ένδεικτική ίσως, αλλά μάλλον χρήσιμη, περιοδολόγησι, είναι ότι ή μαρτυριολογική δυνατότητα των Έλλήνων κομμουνιστών διευρύνεται μέ τήν έμφάνισι, αύτου πού ή ίδια ή κομμουνιστική, ύποκειμενικότητα προσλαμβάνει ως ανάπτυξη, ενός δεκτικού καί νομιμοποιητικού γιά τή μαρτυρία τής περιβάλλοντος.

Κάνοντας μία μικρή παρέκβασι άπό τήν κοινωνιολογική μελέτη, των εκδόσεων, θά λέγαμε ότι ή έννοια τής «άπολογίας» πού χρησιμοποιούμε δέν πρέπει νά ταυτιστεί μέ τά έσωτερικά χαρακτηριστικά των κειμένων. Η χρήση αύτης τής έννοιας εδράζεται ούσιαστικά στό γεγονός ότι τά κείμενα πού εκδίδονται έμπεριέχουν μία σαφή καταγγελτική πλευρά — πολλά άπ' αύτά είναι καταγγελίες του άντιπάλου — ένω εκδίδονται σέ στιγμές κατά τίς όποιες ή νομιμοποίησι τής κομμουνιστικής ύπαρξης

κό. Πρόκειται επακριβώς γιά μία άναίρεσι, τής ήττας τής ήττας πού γίνεται άντιληπτή, ως άκέρωσι τής κοινωνικής συμβατότητας του κομμουνισμού μέ τήν κοινωνία.

46. Φ. Γελαόπουλου, Μακρόνησος. Η μεγάλη τραγή του 1948, Άθήνα, Άλφειός, 1994· Μ. Καρρά, Έμεις οί άπ' έξω, ΠΕΟΠΕΦ 1948-1954 Μία μικρή έποποιία, Άθήνα, Κωσταράκη, 1995· Α. Ραφτόπουλος, Τό μήκος τής νύχτας, Μακρόνησος 1948-1950, Άθήνα, Καστανιώτης, 1995· Β. Βαρδολογιάννης-Π. Αρώνης, Οί μου στά σίδερα. Όταν άνοιξαν οί βαριές άμπάρες κι έκλεισαν μέσα τους τό μου έθνος, Άθήνα, Φιλίστωρ, 1996· Γ. Κουβάς, Τό κτίριο 15 του Χαϊδαρίου, Κασταριανή, 1992· Τ. Μπερίας, Του Έμφυλίου. Μνημες των δύσκολων καιρών, Άθήνα, Νέα Σίνωρα, 1996· Γρ. Φαράκος, Μαρτυρίες καί στοχασμοί. 1941-1991. Πενήντα χρόνια πολιτικής δράσης, Άθήνα, Προσκήνω, 1995· Κ. Σιαπέρας, Μυστικοί όρόμοι του ΔΣΕ. Άπό τή Βάρκιζα στό Μπουλκές, Άθήνα, Γλάρος, 1990· Β. Άποστολόπουλος, Τό χρονικό μιας έποποιίας: Ο ΔΣΕ στη Ρούμελη, Άθήνα, Σύγχρονη Έποχή, 1995.

47. Αύτόθι.

48. Γιά μία παρουσιάσι, άρχετυπικών αναπαρστασιακών καί άφηγηματικών τρόπων τής άκραίας έμπειρίας του έγκλεισμού στον κομμουνιστικό λόγο, βλ. Π. Παναγιωτόπουλος, «Η αναπαράστασι, του πόνου στις άφηγήσεις δύο άκράιων έμπειριών», ό.π.

μέσα στην κοινωνία ἀμβλύνει οὐσιαστικά αὐτή τήν ἀντίθεση. Πρόκειται γιά ἕνα γεγονός πού τείνει νά ἐπιβεβαιώσει πώς ἡ μαρτυρία γιά ἀκραίες μορφές βίας, στίς ὁποῖες εἶχε ἐμπλακεῖ, γνώριζε καί ὀριακά συμμετεῖχε μιά εὐρεία κοινωνική, καί πληθυσμιακά, βάση,⁴⁹ δέν εἶναι ἕνα αὐτόνομο κείμενο, ἀλλά τόσο τό περιεχόμενό του ὅσο καί ἡ ἴδια του ἡ ὑπαρξη ἐξαρτῶνται ἀπό τήν ἀντίστοιχη ὑπαρξη ἱκανοῦ ἀριθμοῦ δεκτῶν.

3. Δικαιωτικά προτάγματα καί «ὕπαρκτική» ἀδιαφάνεια τῆς κομμουνιστικῆς μνήμης. Πρός τή μελέτη μιᾶς μεταφυσικῆς τοῦ κοινωνικοῦ

Μιά συστηματική μελέτη τόσο τοῦ περιεχομένου ὅσο καί τῶν ἀφηγηματικῶν στρατηγικῶν πού ἐπιστρατεύονται στίς διαδικασίες συγκρότησης τῆς κομμουνιστικῆς μνήμης, εἴτε πρόκειται γιά μαρτυρίες εἴτε γιά προφορικές συνεντεύξεις κλπ., μπορεῖ νά καταδείξει τή διαρκή μέριμνα γιά πολιτική, κοινωνική καί ἠθική δικαίωση τοῦ ἀγῶνα τῶν συγγραφέων καί τοῦ ΚΚΕ, ἄν ὅχι στό σύνολο τῆς πολιτικῆς του πορείας, τουλάχιστον στό μέτρο πού ἐννοιολογεῖται ὡς ἕνα διάβημα καί ἕνας τρόπος ὀργάνωσης τοῦ κοινωνικοῦ ἀγῶνα.

Ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ τοῦ δικαιωτικοῦ λόγου δέν ἀναδύεται τόσο ἀπό τήν ὑπεράσπιση πολιτικῶν γραμμῶν ἢ τή δικαιολόγηση ἐπιβεβλημένων ἐπιλογῶν. Ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, τά περισσότερα κείμενα θά ἐντάξουν μέσα τους ἄν ὅχι μιά ριζική κριτική θεμελιωδῶν συνισταμένων τῆς κομματικῆς ἱστορίας, τουλάχιστον ἀναψιφάσεις συγκεκριμένων κομματικῶν ἐπιλογῶν καί ἐνεργειῶν πού ἀφοροῦν εἴτε εἰδικά ζητήματα («Γιατί χάθηκε ἡ μάχη τῆς Ἀθήνας;») εἴτε γενικότερα («Γιατί νά ἀκολουθεῖ τό κόμμα πειθαρχικές καί κατασταλτικές πολιτικές ἐναντί τῶν μελῶν του»).

Οἱ σχετικές μαρτυρίες ἀποσκοποῦν κυρίως στό νά δικαίωσουν καί ταυτόχρονα νά τιθασεύσουν τό ἰδρυτικό διαλεκτικό δίπολο τοῦ πρακτικοῦ κομμουνιστικοῦ ἐπιχειρήματος: τήν ταυτοχρονία δηλαδή ἐπαναστατικῆς διάθεσης — καί ἐνίοτε δράσης — καί κομμουνιστικῆς συμβατότητας μέ τά τρέχοντα χαρακτηριστικά τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ μέσα στόν ὁποῖο δρᾷ τό κόμμα.

49. A. Wiewiorka, *Déportation et génocide*, ὁ.π.

50. Βλ., Θ. Δρίτσος, *Γιατί μέ σκοτώνεις, σύντροφε*; Ἀθήνα, Γλάρος, 1983.

Αυτή η προσπάθεια κατάδειξης μιᾶς καθοριστικῆς κοινωνικῆς διαφορᾶς, πού συνδιαλέγεται μέ ἐπιταγές ἀναγνώρισης ἀπό τό κοινωνικό, συντελεῖται μέσω τῆς ἀναφορᾶς καί ἀνασκευῆς πραγματικῶν περιστάτικῶν. Παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ θέληση γιά ἀποστιγματισμό τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἐγκλεισμοῦ, ἐννοούμενου ὡς δείγματος κοινωνικῆς ἐπικινδυνότητος, ὁγλαδῇ ὡς πρακτικῆς κοινωνικῆς ἀπονομιμοποίησης τῆς κομμουνιστικῆς ὑπαρξῆς. Ἡ χρήση συγκεκριμένων ἀφηγηματικῶν τύπων καθὼς καί ἄλλες ρηματικές ἐπιλογές ἀποσιώπησης τῆς χρήσης ἐπικίνδυνων πρακτικῶν, ὅπως μορφές γειννίας με τόν ὑπόκοσμο,⁵¹ ἢ ἡ ἐντεχνη ἀποφυγή τῆς ἐνασχόλησης μέ τή σωματική πλευρά τοῦ κοινωνικοῦ ἀγώνα, ἢ ἀκόμα ἡ ὑπαγωγή τῆς ἐννοίας τοῦ πόνου σέ μιᾶ αἰδῶ τοῦ ἥρωισμοῦ,⁵² συνιστοῦν ὀρισμένα ἀπό τά χαρακτηριστικά πού διατρέχουν τήν πλειοψηφία τῶν μαρτυριῶν.

Τῇ μελέτῃ τοῦ δικαιοδικτοῦ λόγου τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν συμπληρώνει μιᾶ ἐξίσου σημαντική παράμετρος συγκρότησης τῆς μνήμης τῶν ὑποκειμένων. Πρόκειται γιά τήν ἐνοποιητική ἀλυσίδα πού παρατάσει τόν πολιτικό ἀγώνα, τό λόγο γι' αὐτόν καί τήν ἴδια τή μαρτυρία σέ ἓνα μοναδικό καί ἀδιαίρετο καθεστώς. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἴδια ἡ μαρτυρία δέν ἐρχεται ἀπλῶς νά δικαίῳσει τήν ἀνθρώπινη καί πολιτική πορεία πού ἀφηγεῖται, ἀλλά φροντίζει νά τή συνεχίσει στό ἐπίπεδο τῆς μνήμης. Εἶναι, ὅπως ἤδη ὑπαινιχθήκαμε στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ σημειώματος, καί ἓνας παράγοντας χάρις τόν ὁποῖο ἀποφευχθήκε ἡ φετιχοποίηση καί ἡ «ὑπερβατολογικοποίηση» τῶν τραγικῶν ἐμπειριῶν τοῦ Ἐμφυλίου καί τοῦ μετα-Ἐμφυλίου.

Ἡ θέληση γιά μνήμη (κοινό γνώρισμα τῶν ἡττημένων ἢ τῶν θυμάτων, πού θεματοποιεῖται ὡς ἀντίσταση στήν ἐπίσημη καί «ἐξομαλυντική» ἱστορία)⁵³ προτάσει λοιπόν στοιχεῖα ρύθμισης τῆς διαλεκτικῆς ἐντασης, στήν ὁποία ἤδη ἀναφερθήκαμε, ἐναντι ἑνός στοχασμοῦ ὅπου ἡ αὐτονομία τῆς μαρτυρίας δέν θά λειτουργοῦσε οὔτε ὡς ἀδρανοποίησης τῆς μνήμης οὔτε ὡς αὐταξία, ἀλλά ὡς σκοτεινός ὁδηγός γιά τήν ἴδια τήν ἀνασκευή τοῦ πολλαπλῶς

51. Βλ., παραδείγματος χάριν, Π. Παναγιωτόπουλος, «Οἱ ἐγκλειστοὶ κομμουνιστές καί τό ρεμπέτικο τραγούδι», ὁ.π.

52. Π. Παναγιωτόπουλος, «Ἡ διαφύλαξη τῆς ὁδότης» ὁ.π., καί «Ἡ ἀναπαράσταση τοῦ πόνου στίς ἀφηγήσεις δύο ἀκραίων ἐμπειριῶν», ὁ.π., καθὼς καί P. Panagiotopoulos, *Reclusion et idéologie*, ὁ.π. Πύο ἐντονες τάσεις ἐνασχόλησης μέ τήν ὑποκειμενική/σημαντική πλευρά τοῦ κοινωνικοῦ ἀγώνα παρατρεῖ ἡ Β. Φωτοπούλου στίς μαρτυρίες πού ἐκδίδονται μετὰ τό 1989, «Αὐτοβιογραφικά κείμενα μετὰ τό 1989», ὁ.π.

53. Φ. Ἡλιού, «Ἡ μνήμη τῆς ἱστορίας καί ἡ ἀμνησία τῶν ἐθνῶν», ὁ.π.

ήττημένου κομμουνιστικού υποκειμένου. Ο Ζάκ Ντεριντά, αναφερόμενος σέ αυτά τὰ ζητήματα, θά γράφει: «Όταν ἡ μαρτυρία φαίνεται ἀσφαλὴς καὶ συνεπῶς γίνεται εὐαπόδεκτη θεωρητικὴ ἀλήθεια, ἡ στιγμή μᾶς πληροφορίας ἢ μᾶς διαπίστωσης, ἀποδεικτικὴ διαδικασία καὶ δὴ πειστήριο, τότε κινδυνεύει νὰ χάσει τὴν ἀξία της ἢ τὸ νόημά της, τὸ καθεστῶς της ὡς μαρτυρίας».⁵⁴

Αὐτὴ ἡ περιγραφή πάντως τοῦ «πῶς δὲν εἶναι ἡ κομμουνιστικὴ μνήμη» δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ δηλώσει «πῶς θά ἔπρεπε νὰ εἶναι», οὔτε ἀκόμη ὅτι «θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι καὶ ἄλλιῶς». Φανερώνει, ἀντιθέτως, τίς ἀντιφάσεις καὶ τὴ δεσμευτικότητά τοῦ πρακτικοῦ κομμουνιστικοῦ ἐπιχειρήματος, εἰδικά ἔτσι ὅπως αὐτές τροφοδοτήθηκαν μετὰ τὴν ἥττα τοῦ 1949, καὶ ἀκόμα πιο πολὺ ἔτσι ὅπως ἐπιβιώνουν σήμερα.

Διότι ἂν οἱ ἡττημένοι τῆς μετεμφυλιακῆς Ἑλλάδας εἶναι, καὶ πραγματολογικά καὶ συμβολικά, οἱ κομμουνιστές, οἱ μεγάλες τομές σέ ἐπίπεδο ἰδεολογημάτων πού λαμβάνουν χώρα στὸν ἐλληνικὸ δημόσιο λόγο ἀπὸ τὸ 1974 καὶ μετὰ μεταπλάθουν σέ ἓνα δευτερεῦον ἐπίπεδο ἐξαγωγῆς νοήματος τὴν εἰκόνα τοῦ νικητῆ καὶ τοῦ ἡττημένου. Εἶναι ἄλλωστε ἐμφανές πῶς, βασίζομενοι στὰ κεντρικά καὶ κυρίαρχα ἰδεολογήματα τοῦ σήμερα, εἶναι ἰδιαίτερα δύσκολο νὰ διακρίνουμε πλέον τοὺς νικητές ἀπὸ τοὺς ἡττημένους.

Ἡ συνολικὴ ἀξιοδότησι τῆς Ἑθνικῆς Ἀντίστασης ὡς κεντρικοῦ ἀντικειμένου θαυμασμοῦ καὶ προβολῆς, τόσο σέ ἐπίπεδο κυρίαρχων ἰδεολογημάτων ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν πλευρά τῶν πολιτικῶν ἐπιλογῶν τῆς Ἀριστερᾶς, ἐπιτείνει τὴ σύγχυσι. Ἀφ' ἑνὸς μὲν, προβιβάζει τὴν ἐαμικὴ ἀντίστασι σέ νικητὴ, ἐφόσον ὁ Ἐμφύλιος ταυτοχρόνως ὑποβιβάζεται ἢ συγκαλύπτεται, ἀφ' ἑτέρου δέ, συντηρεῖ καὶ τὰ πραγματικά δεδομένα τοῦ πολιτικοῦ διωγμοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀποτελεσμάτων τῆς ἥττας. Ἡ πρωτοβουλία καθὼς καὶ ἡ διαμάχη πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια γύρω ἀπὸ τὴν ἀνέγερσι ἀνδριάντα τοῦ Ἄρη Βελουχιώτη στὴ Λαμία μαρτυροῦν γι' αὐτὴν τὴ θέλησι τῆς Ἀριστερᾶς νὰ ἐκφραστεῖ μέσα ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ ἰδίωμα τῆς νίκης.⁵⁵ Στὴν ἴδια ἐννοιολογικὴ περιοχὴ θά πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ καὶ τὸ κάψιμο τῶν φακέλων τὸ 1990 ἀπὸ τὴν οἰκουμενικὴ κυβέρνησι.⁵⁶

54. J. Derrida, *Μαρτυρία καὶ μετάφρασι*, ὁ.π., σ. 22.

55. Γιά μιά ἐνδιαφέρουσα παρουσίασι τῶν κρατικῶν πολιτικῶν σέ θέματα «ἱστοριογραφικῶν μνημείων» πού ἀφοροῦν τὴν Ἑθνικὴ Ἀντίστασι, βλ. Μ. Παπανικολάου, «Ἡ εἰκονογραφία τοῦ '40 καὶ τὰ δημόσια μνημεῖα», *Καθημερινή*, 27 Ὀκτωβρίου 1996.

56. Α. Βρανούσης, «Οἱ φάκελοι, τὰ ἀρχεῖα, τὸ χρέος μας», Σπ. Ἀσδραχάς, «Ἡ λογι-

Ἡ σύγκριση μέ τούς ἐπιζήσαντες Ἑβραίους ἀποκτᾶ ἐδῶ ξανά τή λειτουργικότητά της. Ἀπό τή μια, ἡ ἐμπλοκή τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας καί κυρίως τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους στή δίωξη τοῦ κομμουνισμοῦ συναντᾷ κατά προσέγγιση τήν ἀνάλογη ἐμπλοκή τῆς γαλλικῆς κοινωνίας ἔναντι τῶν Γάλλων Ἑβραίων. Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ συσχετισμός αὐτός θά διασπαστεῖ ἀπό τή μαζικότητα, τή διάρκεια καί τή συγκριτική «ἡπιότητα» τῆς μιᾶς ἐμπειρίας καί τό στιγμιαῖο, ἀλλά τραγικά μοναδικό, χαρακτῆρα τῆς ἄλλης. Ἄν καί στίς δύο περιπτώσεις πρόκειται γιά «θύματα», οἱ διαδικασίες κατασκευῆς τῆς μνήμης καί τοῦ στοχασμοῦ πάνω σέ αὐτή διαλύουν κάθε ἀναλογία πέρα ἀπό τίς διαφορές στίς ὁποῖες ἤδη ἀναφερθήκαμε.

Ἡ μαρτυριολογική δεξιότητα τῶν ἐπιζήσαντων Ἑβραίων σχετίζεται, κατά τή γνώμη μας, καί μέ τόν ἀποδέκτη της. Οἱ ἐπιζήσαντες Ἑβραῖοι ἀπευθύνονται σαφῶς στήν ἐθνική κοινωνία στήν ὁποία κάθε φορά μιλοῦν, ἀλλά, πάνω ἀπ' ὅλα καί μέσω τῆς παραδειγματικότητας τοῦ δικοῦ τους δράματος, μιλοῦν ἐν τέλει καί γιά τήν ἴδια τήν οἰκουμενικότητα.⁵⁷ Ὡς ἐκ-

τῆς τῆς στάσης μας», Φ. Ἡλιού, «Εἰσαγωγική προσφώνηση», στό *Σύγχρονα ἀρχεῖα, φάκελοι καί ἱστορική ἔρευνα*, ΕΜΝΕ, Ἀθήνα, 1991. Ὁ Σπ. Ἀσδραχῆς ἐμφανεύοντας τό κάψιμο τῶν φακέλων θά πεῖ τά ἑξῆς: «Τί ἔγινε αὐτόν τόν καιρό, αὐτές τίς μέρες; Ἐγινε μιᾶ ἱστορική πράξη ἀπενεχοποίησης», ὁ.π., σ. 65.

57. Παραθέτομε ἕνα ἀπόσπασμα τῆς Γαλλίδας Ἑβραίας ἱστορικοῦ Ἀνριέτ Ἀσπεό, ἀπογόνου ἐξολοθρευθέντων Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπό ἕνα ἀνεκτίμητο ὅσο καί ὀργίλο κείμενό της, ὅπου, ἀποφεύγοντας, ὅπως ἀναφέρει καί ἡ ἴδια, κάθε «νοσταλγία τῆς προβιομηχανικῆς οἰκολογίας» καί κάθε ὀριενταλιστική προγονοπληξία, βοήθει μετὰ ἀπό τρεῖς θεματικές (τό γεγονός τοῦ ἀφανισμοῦ τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας τῆς Θεσσαλονίκης, τίς πραγματολογικῆς ἀναφορές στίς διαφορές της μέ τήν ἐλληνική κοινότητα καί, τέλος, τήν οἰκουμενική ἐμβέλεια τῆς συνολικῆς ἐμπειρίας αὐτῆς τῆς κοινότητας) νά στοχαστοῦμε ὅσα συζητοῦνται ἐδῶ ἀλλά καί νά ἐξευρεθοῦν νέοι ἐπιστημονικοί/ἀφηγηματικοί τρόποι ἀντιμετώπισης τῶν πολιτικῶν λήθης καί ἀναθεώρησης τῆς ἱστορίας. Βλ. Ἀνριέτ Ἀσπεό, *Τί ἀπέγιναν οἱ ἐβδόμηντα χιλιάδες Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, Νηπίδες, Σκόπελος*, 1997, σσ. 17-18: «Τό χάσμα τῶν δύο κοινοτήτων, τῆς ἐβραϊκῆς καί τῆς ἐλληνικῆς, ἦταν βαθύ. Δέν μιλοῦσαν γι' αὐτό, τό μυρίζονταν, ἔβγαINE ἀπό τά σπλάχνα, ἀλλά δέν ἦταν ἄσμο. Οἱ Ἕλληνες ὑπέφεραν ἀπό κολικούς, οἱ Ἑβραῖοι ἀπό δυσκολιότητα. Οἰκολογική ἰσορροπία: τά σκατά τῶν μέν ἔτρεφαν τίς ξινίλες τῶν δέ. Δίκαιη κατανομή τῶν ρόλων, ἕνα εἶδος στομαχικοῦ ἀραθheid κατά κάποιο τρόπο. Ἐντερικό τράνζιτο καί Ὀριάν ἐξπρές, οἱ δύο μαστοί τοῦ λαοῦ μου. "Ὅχι ἀπό ἐδῶ, περάστε ἀπό ἐκεῖ". Τίς τουαλέτες τίς φρόντιζε ἕνας ἀφέντης τῆς λεκάνης ἂ λά τοῦρκα. Ὑστατος βασιλεὺς, κυβερνοῦσε ὡς ἀρτιστὸς δεσπότης, ἔχοντας συνείδησι πὺς ἦταν ὁ διακονιστής τῶν θεμελιωδῶν πράξεων. Περισσότερο

πρόσωποι ενός έθνους διεθνικού και μέ αξιώσεις οίκουμενικότητας, μιλούν για μία οίκουμενική εμπειρία πού οι ίδιοι βίωσαν παραδειγματικά.

Τά θύματα, όμως, πού προσκομίζουν τήν πιό πολιτική, ή αλλιώς δικαιωτική, μαρτυρία —οί Έλληνες κομμουνιστές στή προκειμένη περίπτωση— συνδιαλέγονται πρωταρχικά, για νά μὴν πούμε αποκλειστικά, μέ τήν κοινωνία στήν όποία δρουν, ἐνῶ ταυτοχρόνως μέ τή γραφή/πράξη τους στοχεύουν καί στήν ἀλλαγή της. Ὁ Έλληνας κομμουνιστής, ἔτσι ὅπως αὐτοκατασκευάζεται στίς μαρτυρίες, θύμα μά συνάμα καί δικαιωμένος, δηλαδή παράδοξος νικητής, φτιάχνει τό δίλημμα τῆς μνήμης του σέ ἀναφορά πρὸς τήν ἴδια τήν ἀντίφαση τῆς τοποθέτησης τοῦ κομμουνισμοῦ μέσα στό κοινωνικό. Ἀρνητής καί ἐκφραστής του, παραμένει τό θύμα τοῦ Ἐμφυλίου δίχως πλέον νά εἶναι ἐπακριβῶς ὁ ἡττημένος. Ἡ δυνατότητα ἀναφορᾶς στόν Ἐμφύλιο ἀπό τήν πλευρά τοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι ταυτόχρονα ἓνας ἑτεροπροσδιορισμός (ἂν καί ἤδη ἀναφέραμε ὅτι ὁ κοινωνικός προσδιορισμός γιά τούς κομμουνιστές εἶναι περισσότερο ἓνας φαντασιακός αὐτοπροσδιορισμός), μιά ἀντιστροφή καί μιά ἀξιοσημείωτη καί πραγματολογική διάσπαση τῆς σιωπῆς πού τούς καθιστοῦσε ἡττημένους.

Ἐκεῖ, λοιπόν, πού ὁ πρωταρχικός δικαιωτικός χαρακτήρας τῆς κομμουνιστικῆς μαρτυρίας ἐξουδετερώνει, ἐν πολλοῖς, τό νόημα τῆς ἴδιας τῆς εμπειρίας, ἡ ἐξάρτησή της ἀπό αὐτή τή μεταφυσική τοῦ κοινωνικοῦ ἔρχεται νά

κι ἀπ' ὅτι στό φλιτζανάκι τοῦ καφέ, διάβαζε ἐκεῖ τή γελοία μοῖρα τοῦ καθενός: Τόν εἶχε ἐγκαταλείψει ἡ γυναίκα του; μικρό, μοναχικό σκατό. Ἐφαγε πολλά σύκα; μιά μάζα κεντημένη μέ μικρούς ἡμιδιάφανους σπόρους. Παρατήπιε δυσσινάδα; τσίφλα πλαδαρή, χωρίς μάζα. Ἡ δυσκοιλιότητα ἦταν ἡ μανιώδης κοινωνικοποίηση, ἡ ἀνομολόγητη σεξουαλική σχέση, τό δέσμο τοῦ ὁμαλίου λάρου. Πόσο φοβοῦνταν οἱ Ἑβραῖοι μου νά ἐγκαταλείψουν τή μητρική κοιλιά. Φθηνός φροῦδισμός, θά πείτε. Ἐ, καί; Ὁ φροῦδισμός εἶναι ὁ αὐτισμός τοῦ ἐγγράμματος.

Γιατί φοβοῦνταν οἱ Ἑβραῖοι μου ν' ἀνακουριστοῦν; Μήπως κάποιος ἀκολουθήσει τά χνάρια τους. Φοβοῦνταν ν' ἀφήσουν ἱχνη. Νά εἶναι ἐπιτέλους κάπου. Νά ὑπάρχουν ἀντί νά ονειρεύονται μαζί ὁ ἓνας τόν ἄλλον. Τό μέρος πού πάει κανείς τό πρῶι εἶναι καί ἀπό τήν πατρίδα πού κουβαλάει στά παπούτσι του, λένε. Ἀλβίμονο, ἡ δυσκοιλιότητα ἐναπέθετε στήν κοιλιά τῶν σεφεραδιτῶν τσιμέντο, πιό σκληρό καί ἀπό βράχο.[...] Τί ὑπῆρχε μέσα στό ἐβραϊκό ἔντερο; Ἐνας ὁλόκληρος κόσμος. Καταλαβαίνω γιατί οἱ ναζί τό ἐξέτασαν ἀπό κοντά. Εἶδαν ἐκεῖ τόν μεγεθυντικό καθρέφτη τοῦ φόβου τους. Τόν πόλεμο δέν τόν κέρδισαν μονάχα οἱ Ρῶσοι, οἱ Ἀμερικάνοι καί οἱ παρτιζάνοι, αὐτό πού κρέμασε τόν Αἰχμαν ἦταν τό ἐβραϊκό ἔντερο, τά σπλάχνα τοῦ Ἀουστριτς. Ζήτω ἡ δυσκοιλιότητα!»

τῆς προσδώσει τὰ στοιχεῖα ἀδιαφάνειας πού τήν κάνουν νά μήν εἶναι οὔτε ὀριστική οὔτε πεπερασμένη. Τά στοιχεῖα αὐτά εἶναι πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά τή δοῦμε ὡς διακύβευμα τῆς μνήμης καί τῆς ἱστορίας. Καθετί ἀληθές εἶναι καί αὐτό πού μᾶς διαφεύγει. Ἄλλωστε ὅπως λέει καί ὁ Πῶλ Βαλερύ: «Τό μόνο πού ἐκτιμῶ σέ ὅλα τά πράγματα εἶναι ἡ εὐκολία ἢ ἡ δυσκολία νά τά γνωρίσεις καί νά τά ἐπιτελέσεις. Καταβάλλω τή μέγιστη φροντίδα νά μετρήσω αὐτές τίς διαβαθμίσεις, καί νά μή δεσμευτῶ... Καί τί μ' ἐνδιαφέρει κάτι πού τό ξέρω θαυμάσια;»⁵⁸

58. Π. Βαλερύ, *Ὁ κύριος Τέστ*, μτφρ. Τ. Πατρίκιος, Ἀθήνα, Ὀλκός, 1995, σ. 38.